

JEDAN ZABORAVLJENI SLAVONSKI KALENDAR IZ 18. STOLJEĆA

Milovan Tatarin

I.

Proučavati povijest slavonskih kalendara znači baviti se rubnim, naoko ne osobito uzbudljivim fenomenom hrvatske književnosti. Ipak, zanimajući se za ritam izlaženja kalendara, njihove priređivače i – što je osobito važno – njihov sadržaj, mnogo toga možemo doznati o vremenu u kojemu se stvarala slavonska knjiga, ali još više – njezini čitatelji. I, doista: jedna od specifičnosti hrvatske književnosti 18. i dobrog dijela 19. stoljeća upravo je žanr pučkih kalendarskih knjižica, u kojima se, osim sasvim praktičnih i korisnih znanja, nudilo i estetički skromno književno štivo, ispočetka u stihu, poslije i u prozi. Riječ je međutim o tekstovima koji svjedoče o čitateljskim potrebama, stupnju recepcijskih sposobnosti i pokušaju da se udovolji njihovom obzoru očekivanja, odnosno da im se knjiga približi na što je moguće *bezbolniji* način, da im postane – makar i sasvim usputan – dio svakodnevice, ali da to ipak postane. Uostalom, svatko tko imalo poznaje povijesno-političke okolnosti u Slavoniji 18. stoljeća zna da u prvoj polovici toga stoljeća i nisu mogla nastajati djela zahtjevne estetičke strukture, baroknoga ili klasicističkoga podrijetla, primjerice, jer ih ne bi imao tko čitati. Nositelji književnokulturnoga života bili

su franjevci i isusovci, a njima je ponajprije stalo do toga da slavonski puk nauče pisati i čitati, potom ga molitvenim i katekizamskim knjižicama uputiti u temelje vjere, a tek onda je bilo moguće ponuditi i literarnije tekstove, no i tada oprezno. Napokon, Kanižlićeva *Sveta Rožalija* osamljen je primjer djela u kojemu je taj pjesnik »svoj izbor baroka branio više razlozima privatne naravi, doživljujući razigranu baroknu figuraciju kao oblik izravna 'užitka u tekstu'«¹, a ne zakonima književnopovijesne naravi i osviještene smjene književnih moda. Zato je proizvode slavonske književnosti 18. stoljeća nužno motriti u kontekstu potreba vremena, a ne u perspektivi istodobnih književnih kultura u kojima je književnost bila sposobna ponijeti i određeni višak metaliterarnih informacija. Ako je tko određivao tematsko-motivski, versifikacijski i žanrovski hod slavonske književnosti rečenoga vremena, onda su to velikim dijelom bili čitatelji, to jest činjenica da ih je trebalo stvarati.

Zapravo, riječ je o dvostrukom procesu: s jedne strane imamo neobrazovan puk, s druge duhovnike koji taj puk žele opismeniti. Duhovnici, dakako, nude djela s nabožnom tematikom u kojima se promiču vrijednosti kršćanskoga života, ali uvjetovani su čitateljevim mogućnostima, pa biraju one žanrove koji su za njega najpogodniji – molitvenike, katekizme, nabožne pjesmarice, poslije hagiografske spjeve i nabožne drame. Kad se oko sredine stoljeća koliko-toliko podigla razina pismenosti, Matija Antun Relković *Satirom* u Slavoniju unosi ideje prosvijećenoga svijeta, nastavljajući isti onaj posao koji su nakon Karlovačkoga mira 1699. godine otpočeli duhovnici, vjerujući u moć knjige, i to opet samo one koja prikladnim temama, usklađenim s konzumerističkim sposobnostima Slavonaca, može lako podići njihovu kulturnu svijest. Jer, ostavio je Relković dovoljno tragova da je poznao Vergilija, Horacija, Juvenala, Ovidija, i tko zna koga sve još ne, ali ipak je prevodio ezopovske basne i skupljao kojekakve mudrosti za knjigu *Nek je svašta*.

Cjelovitiji pregled hrvatskoga kalendarskoga štiva prvi je u nas dao Vladoje Dukat u radu *Iz povijesti hrvatskoga kalendara*.² Najraniji su po postanju rukopisni višegodišnji kalendari (glagoljski brevijar iz 1408.), prvi tiskani višegodišnji kalendar uvršten je u *Nauk krstjanski* (Mleci 1611.) Matije Divkovića, a godišnji tiskani kalendari javljaju se od druge polovice 17. stoljeća. Najraniji poznati

¹ Zoran Kravar, »Varijante hrvatskoga književnog baroka«, u: *Nakon godine MDC*, Matica hrvatska – Ogranak Dubrovnik, Dubrovnik 1993., str. 66.

² *Narodna starina*, sv. 4, II. knj., br. 1, Zagreb 1923., str. 15–38.

kajkavski kalendar potječe iz 1653. godine, premda Dukat sluti da to nije i prvi hrvatski godišnji tiskani kalendar. Sljedeći potječe iz 1692.; nagađa se da ga je priredio i izdao Pavao Ritter Vitezović, zove se *Mesečnik*, a »pun je i astrologije i praktike i drugog praznovjerja«³, higijenskih i »ratarskih preporuka« u stihovima. Je li u kajkavskoj jezičnoj sredini izlazio kakav kalendar između 1705. i 1769.⁴, ne znamo, no u to je doba Slavonija – kako će se uskoro vidjeti – imala lijepu tradiciju kalendarskoga štiva, koja se – kao i u sjeverozapadnoj Hrvatskoj⁵ – nastavila i tijekom 19. stoljeća.

Teško je danas uopće zamisliti spor i složen proces opismenjivanja, navikavanja seljaka na čitanje i knjigu. Kalendari su u tomu nedvojbeno imali važnu ulogu, sigurno veću no što se dade pretpostaviti, jednostavno zato što za njih nije trebalo izdvojiti mnogo novca, a donosili su obavijesti koje su spomenutome tipu recipijenta bile važne za svakodnevni život. Kada je koji *vašar*, kakvo će biti vrijeme, kad dolazi i odlazi pošta⁶ (*jahaća*, *pomnjovoz* ili *diližanc* te *hitrovoz* – tako razne vrste prijenosa pošte u svom kalendaru naziva Ignjat Alojzije Brlić), kako se obraniti od nametnika u polju i kući, kako izliječiti koju bolest – sve je to olakšavalo egzistenciju čovjeka koji je pretežno živio od rada na zemlji. Uvrštavanje u takvu knjižicu i zabavnih sadržaja, pomno odabranih i usklađenih s čitateljevim ukusom i željama, imalo je dalekosežne posljedice. Jer, zabavni dio kalendara pomagao je u širenju pismenosti, u stvaranju navike čitanja, konačno, utjecalo se njime i na podizanje obrazovne i kulturne razine svih onih o kojima se u tomu smislu dugo nije vodilo računa i koji su – kako reče Tomo Matić – bili *nemilo* zapušteni i zaostali nakon oslobođenja od Turaka. Na učenima je bilo da izaberu književno štivo koje je poučno, ali istodobno zanimljivo i šaljivo. Kalendari su se, dakako, tijekom

³ Nav. dj., str. 26.

⁴ Te je godine kalendar počeo izdavati Juraj Malevac, no sačuvani primjerci potječu tek iz 1786. Miroslav Despot, »Kalendar, njegov postanak i razvoj«, *Kaj*, V, 12, Zagreb 1972., str. 28–29.

⁵ Miroslav Despot, nav. dj., str. 30–34; Stjepan Hranjec, »Pučki kalendari u sjeverozapadnoj Hrvatskoj«, *Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU Varaždin*, 8–9, Varaždin 1996., str. 149–154.

⁶ Navada je potekla iz francuskih kalendara: »Godine 1682. započeo je u Parizu izlaziti *Almanach Royal*, pa su u njemu osim ostalih priloga bila objelodanjena imena svjetovnih i vojnih službenika uz genealogiju kraljevske kuće, oglasnike sajmovia te red kretanja i vožnje poštanskih kola.« Miroslav Despot, nav. dj., str. 26.

vremena mijenjali, pa su rani slavonski osamnaestostoljetni kalendari – koje danas poznamo – u neku ruku sadržajno skromniji u odnosu na one iz prve polovice 19. stoljeća, što je razumljivo, odnosno ta činjenica pokazuje da se zamišljeni cilj ipak ostvarivao. Njihovo dugotrajno postojanje zacijelo svjedoči da je uz elitnu književnu kulturu postojala ona ne manje važna, a pretežnija pučka kultura. U tom kontekstu kalendari su, mislim, središnja publikacija. Oni koji ih uređuju – a to su odreda duhovnici – znaju da upravo njima mogu postići mnogo. I, upravo je u tomu bila presudna uloga franjevac, njihovo plemenito nastojanje da se pobrinu za one za koje se nije imao tko brinuti, ili barem ne na onakav način na koji su to oni činili. U pravu je stoga Vladoje Dukat kad kaže: »Otkako je izumljena štampa, kalendar je – dok nema novinâ – jedini tiskopis, koji svake godine ponovno dolazi u narod. Tako je on mogao biti jedno moćno sredstvo u rukama onih, koji su htjeli utjecati na narod i rukovoditi ga.«⁷

Da možemo sastaviti popis slavonskih priređivača kalendara, zaslužan je Josip Jakošić, koji je u spisu *Scriptores Interamniae* zabilježio tko je i u koje vrijeme kalendar priređivao, s tim što nije zapisao naslov publikacije nego jednostavno konstatirao da je taj i taj pisac uređivao *calendarium illyricum*, što je razlog da se do danas pojedini kalendari nisu ni pokušavali atribuirati. Znamo dakle da se tim poslom dvije godine bavio fra Đuro Rapić (1743.–1744.), jedanaest fra Jerolim Lipovčić (1745.–1755.), trideset četiri fra Emerik Pavić (1747.–1780.)⁸, devet fra Marijan Lanosović (1778.–1786.), a dvadeset četiri godine fra Aleksandar Tomiković (*Novi i stari svetodanik iliti kalendar ilirički*, Osijek, 1793.–1817.). Kalendar za 1792. priredio je pravnik Ivan Matković (*Novi i stari svetodanik iliti kalendar ilirički za pristupno godište 1792*).⁹ U 19. stoljeću, od 1822. do 1867. – a Ferdo Filipović kaže i do smrti 1871.¹⁰ – Adam Filipović Heldentalški u Osijeku je tiskao *Novi i stari kalendar slavonski*, deset godina u Budimu i Pešti Antun Nagy izdavao je štokavski *Novi i stari kalendar ilirički*, a od 1836. do 1855. godine

⁷ Iz povijesti hrvatskoga kalendara, str. 30.

⁸ Jakošić nije spomenuo Pavića, a ovdje sam ga naveo zbog cjelovitosti popisa slavonskih franjevac koji su uređivali kalendare.

⁹ Milivoj Šrepel, »Jakošićev spis: *Scriptores Interamniae*«, *Građa za povijest književnosti hrvatske*, 2, Zagreb 1899., str. 124, 127, 137, 141–142, 145.

¹⁰ »Adam Filipović heldentalški«, *Glasnik biskupije Djakovačko-Sriemske*, teč. I, br. 20, U Djakovu, dne 30. listopada 1873., str. 160.

kalendar je marno uređivao Brođanin Ignjat Alojzije Brlić (*Novouređeni ilirski kalendar iliti Svetodanik*).

Za Slavoniju i Podunavlje kalendari su se najprije tiskali u Budimu, a potom i u Osijeku. Budimski tiskar s povlasticom izdavanja kalendara bio je Leopold Francisco Landerer, a dobio ju je od carice Marije Terezije. Nakon što je umro, tiskaru je naslijedila udovica mu Katarina Landerer i sin Michael. Budući da je Michael osuđen na smrt jer je sudjelovao u kovanju planova jakobinske urote fra Dominika Ignjata Martinovića (kazna mu je potom zamijenjena desetogodišnjim tamnovanjem), tiskaru je nakon Katarinine smrti preuzela njezina kći Anna. U Landererovoj su tiskari kalendare izdavali Đuro Rapić, Jerolim Lipovčić, Emerik Pavić i, vjerojatno, Marijan Lanosović. Osijek je *privilegiratoga knjigotička* službeno dobio 25. listopada 1775. godine. Bio je to Ivan Martin Divald (1743.–1806.), koji je tada imao trideset dvije godine, stigao je iz Budima u Osijek i natjecao se za koncesiju za tipografiju, koju je rečene 1775. i dobio.¹¹ S tiskanjem kalendara, međutim, nije bilo lako: »Iako za godinu 1776. imamo zabilježeno već deset naslova, promet u tiskari nije zadovoljavao. Stoga se I. M. Divald prihvaća tiskanja kalendara, ali je s tim poduhvatom došao u sukob s tiskarima u Ugarskoj koji su imali privilegij za izdavanje kalendara. Među njima bila je i njegova bivša poslodavka Katarina Lander u Budimu koja je imala privilegij za ilirički kalendar. Taj prvi Divaldov kalendar mora da je izdan za godinu 1778. a možda još i za 1779. Do sada nisu pronađeni primjerci tog izdanja. U studenom 1779. godine pozvan je Divald u magistrat na saslušanje u vezi s tužbom ugarskih izdavača kalendara, a zatim mu je zabranjeno izdavanje kalendara. Za te najstarije Divaldove kalendare znamo zapravo samo iz akata o tome sporu. Najstariji poznati i sačuvani kalendar u Divaldovu izdanju je 'Novi i stari svetodanik iliti kalendar ilirički za prestupnu godinu 1792'. Do tada je vjerojatno istekao privilegij Katarine Lander, pa je Divald mogao slobodno izdavati svoj kalendar. Ti će kalendari postati vremenom vrlo omiljelo i rašireno a često i jedino štivo u seljačkim domovima.«¹² Neizravnoga

¹¹ O Divaltovoju tiskari opširno je pisao Josip Bösendorfer u radu *Povijest tipografije u Osijeku*, Građa za povijest književnosti hrvatske, XIV, Zagreb 1939., osobito str. 122–132.

¹² Marija Malbaša, »Tiskare u sjeveroistočnoj Hrvatskoj u 18. stoljeću«, u: *Vrijeme i djelo Matije Antuna Reljkovića*, urednici Zbornika akademik Dragutin Tadijanović, prof. dr. Josip Vončina, JAZU, Zavod za znanstveni rad Osijek, Osijek 1991., str. 74–75.

traga o složenosti posla dobivanja prava za izdavanje kalendara ostat će i u *Pismi od stare i nove Murse koja se sada Osik, kraljevska slobodna varoš imenuje*, tiskanoj u *Novom i starom svetodaniku iliti kalendaru iliričkom* za 1810. godinu, u kojoj se, između ostaloga, kaže:

Nadoda' ću još i ovo
k tvojoj slavi jer ni novo,
štampariju ti imadeš
da svakomu korist dadeš.
Tu se table utištaju,
za vojnike sve svršuju,
a i knjige iliričke,
alemanske i latinske,
još k otomu kalendaru,
jer ti nitko to ne brani,
buduć da si baš careva
štamparija i kraljeva.¹³

Premda danas više ne možemo znati što se uistinu događalo, čini se da se o kalendarima vodila iznimna briga, ne samo zato što je riječ o snažnom sredstvu narodne prosvjete, nego i zato što se na njima moglo dobro zaraditi. Bio je to dovoljno jak razlog da se Divalta onemogućući u tiskanju kalendara. Nakon što su Katarina Landerer, Georgius Streisig iz Raaba i Kristian Steider iz Presburga tužili Divalta, on je 27. studenoga 1779. napisao izjavu u kojoj je u pet točaka obrazložio zbog čega se odlučio na izdavanje kalendara: »Kao opravdanje za svoj pothvat iznosi činjenicu da se ovdašnjim knjigovežama time pružio unosan posao, jer ovi su do sada s kalendarima iz Ugarske obično bili na gubitku zbog skupog dovoza i zato što su kasno ovamo stizali, često prva dva arka gdje ima crvenog tiska, mnogo kasnije nego zadnji arci. Ilirski kalendar, za koji udova Landerer ima privilegij još i sada dok ova tužba traje, nije stigao ovamo. Zbog toga ga je autor ilirskog

¹³ NOVI I STARI I SVETODANIK I ILLITI I KALENDAR I *ILLIRICSKI* I ZA I PROSTO GODISHTI I 1810 I NA I KORIST, I ZABAVU SLAVONACAH I SLOXEN. I U OSIKU, I Slovima DIVALTOVIMA privileg. I Knjigotisca. Muzej Slavonije Osijek, Odjel hemeroteke, Zbirka kalendara. Crvenom bojom otisnuto je sljedeće: SVETODANIK, KALENDAR, PROSTO GODISHTI, U OSIKU.

kalendara, ugledni i za učeni svijet zaslužni pater zamolio, isto kao i publika koja vlada samo ilirskim jezikom, da on taj kalendar uredi i za ovdašnju publiku tiska, a također i njemački kalendar.«¹⁴

Tko je bio taj *zaslužni pater*, možemo nagađati, a Marija Malbaša pretpostavlja da je riječ o Marijanu Lanosoviću. Je li on i priredio prvi Divaltov kalendar, danas ne znamo. Ako je suditi po podacima koje daje Josip Jakošić, mogao bi to biti upravo on, budući da je u *Scriptores Interamniae* zabilježio da je Lanosović kalendar uređivao baš od 1778. Vladoje Dukat svojedobno je mislio da je Lanosović uređivao budimski kalendar¹⁵, dok Marija Malbaša nije dijelila njegovo mišljenje. Njoj je naime bio poznat kalendar za 1783. godinu, bez sačuvanoga naslovnog lista. Dovala ga je u vezu upravo s Lanosovićevim kalendarima, držeći da je tiskan u Osijeku: »On ne navodi (Jakošić – nap. M. T.) da su se ti kalendari upravo u Osijeku štampali, ali je to gotovo sigurno, jer je Lanosović tada bio profesor osječke franjevačke gimnazije a od 1775. postojala je u Osijeku štamparija Ivana Martina Divalda. Lanosović je i druga svoja djela štampao u Divaldovoj štampariji.«¹⁶ Taj kalendar – a Malbaša drži da je riječ o najstarijem sačuvanom primjerku osječkoga kalendara – u Muzeju Slavonije nisam mogao pronaći.

Epizoda s Divaltovim pokušajem da isходи dopuštenje za tiskanje kalendara zanimljiva je, no nemoguće ju je valjano rekonstruirati, kao što – zasad – o Lanosovićevu poslu na izradi kalendara ne možemo ništa pouzdanije reći. Ipak, jedno je prilično vjerojatno. Ako je u pravu Ivan Kukuljević Sakcinski kada kaže da je Emerik Pavić kalendar izdavao do 1780., dakle do smrti¹⁷, pa ako uvažimo Jakošićev podatak da je Lanosović prvi kalendar uredio za 1778., onda možemo zaključiti da su u jednome trenutku postojala dva različita kalendara za *ilirске* čitatelje. Jedan je odavno izlazio u Budimu, a drugi vrlo kratko u Osijeku. Budući da je Divaltu zabranjeno tiskanje, a Katarina Landerer i dalje imala privilegij, kalendari nisu prestali izlaziti ni nakon Pavićeve smrti. Sudim to po primjerku kalendara za 1785. godinu koji se čuva u Muzeju Slavonije, tiskanog u Budimu,

¹⁴ Marija Malbaša, *Povijest tiskarstva u Slavoniji*, Hrvatsko bibliotekarsko društvo, Zagreb 1978., str. 19.

¹⁵ *Iz povijesti hrvatskoga kalendara*, str. 36.

¹⁶ »Stari osječki kalendari«, u: *Slavonski godišnjak 1967.*, Novinsko-izdavačko poduzeće »Štampa«, Osijek 1967., str. 245.

¹⁷ *Bibliografija hrvatska*, Brzotiskom Dragutina Albrechta, Zagreb 1860., str. 119.

a kojemu u naslovu ne stoji *svetodanik*, nego – neuobičajeno za danas poznate slavonske kalendare – *misečnik*:

NOVI I STARI | MISECSNIK | ILLITI | KALENDAR | ILLYRICSKI | ZA |
OPCHENO GODISHTJE | 1785. | NA | KORIST I ZABAVU SLOVINACAH |
SLOXEN. | U BUDIMU | Slovima Katarine Landererove udovice.¹⁸

Premda za to nemam sigurnih dokaza, mogao bi to biti upravo kalendar iz serije Lanosovićevih kalendara. Osim što odgovara Jakošićevu navodu o vremenu kad se taj franjevac bavio tim poslom, u prilog takvoj atribuciji mogao bi ići i izdavač – primjerice, Lanosovićeva *Bogomolna knjižica iz pismâ Davidovih* (Budim 1782.) također je izišla u tiskari »Katarine, Landererove udovice«. Sadržajno, ta je publikacija više no skromna: na početku dolaze rubrike *Vridni uspomene događaji*, *Od porođenja njihovih kraljevskih visokosti kuće austrijanske*, *Ostali vladaoci Europe*, *Arkibiskupi u Madžar. i biskupi po Slavoniji*, *Veliki knezovi, to jest grofovi kneževina iliti varmeđa po Slavoniji i Hrvatskoj i Srimu*, slijedi kalendar (između stranica s otisnutim mjesecima prazne su stranice, predviđene za bilješke), zatim kraća pjesma pisana parno rimovanim osmercima, i na kraju sažet opis godišnjih doba (kad počinju, kakvo će vrijeme biti tijekom pojedinih mjeseci) te podatak o pomrčinama Sunca. Jedini stihovani sastavak u kalendaru nema nikakve estetske vrijednosti. Ipak, donosim ga u cijelosti, ne samo zato što je riječ o prilogu iz kalendara koji dosad u književnopovijesnom studiju nikad nije bio spomenut nego i stoga što lijepo zrcali vjerovanje da se po položaju planeta daje prognozirati kakva će biti godina, što čovjek može očekivati kada je riječ o usjevima, a iz astrološkoga rasporeda mogu se predvidjeti i zdravstvene tegobe:

*Nike zvizdoznanske bilješke za općeno godište 1785.
Od zvizda skitačica, zemlje ploda i nemoćâ*

Davor¹⁹, zvizda ognjevita,
vladat hoće ovog lita,

¹⁸ Crvenom bojom otisnuto je sljedeće: MISECSNIK, KALENDAR, 1785., KORIST I ZABAVU SLOVINACAH, U BUDIMU.

¹⁹ Davor, *Mars*.

Jova²⁰ nje je drugarica,
 tak' nazvana skitačica.
 Zvizdoznanci nam dodaju,
 nje kriposti ki poznaju,
 da će lito bit žestoko,
 suho više nego mokro.
 Žito bude vele dobro,
 al sij proso prije, pobro.
 Lan, konoplja, sijeno cine
 veće bude, rad' žestine.
 Jabuk, trišanj i još šljiva,
 dosta malo, k otom žira,
 krušak više urodi' će,
 grozdje lozu privija' će;
 rujno vince pit ćeš dobro,
 brez rakije premda, pobro.
 Svrhu toga od bolesti
 da ti kažem: bit će dosti.
 S groznom ježnjom trešnja ljuta
 slaba tijela utrnutu
 hoće zglobe potresati,
 sandžije se uzmložati.
 Sva u ruci buduć Oca,
 neba, zemlje vladaoca,
 zdravje, život i bolesti,
 hrana, piće i milosti.
 Njega zato molit valja
 za nas dobro da upravlja;
 milost svoju nam pokloni,
 svako od nas zlo ukloni.

²⁰ Jova, *Jupiter*.

II.

Podatak da je Emerik Pavić (Budim 5. siječnja 1716. – Budim, 15. travnja 1780.) uređivao kalendar i tiskao ga u Budimu nije zabilježio Jakošić nego Ivan Kukuljević Sakcinski, navodeći da je kalendar izlazio od 1754. do 1780.²¹ Da to nije točno, utvrdio je Franjo Emanuel Hoško, donoseći ekscerpt iz kronike budimskoga samostana od 25. listopada 1746., gdje se kaže: »Hodie finita est compositio calendariorum Illyricorum per patrem Vicarium (sc. Pavić) facto; quod quidem onus a Patre Guardiano (sc. Vilov) impositum fuerat' (AFSB, *Protocollum*, I, 97, 345)« [Danas je dovršeno sastavljanje ilirskih kalendara po ocu vikaru (tj. Paviću); taj je posao bio zadao otac gvardijan (tj. Vilov).].²² Pozovemo li se na podatke što ih o radu na pripremi kalendara nudi Ignjat Alojzije Brlić, koji kaže da je kalendare za nastupajuću godinu katkad znao zgotoviti već u svibnju te da su se u prodaji nalazili najkasnije u prosincu, iz navedenog zapisa dalo bi se zaključiti da je Emerik Pavić u listopadu završio kalendar za 1747. godinu.

Nevolja je s Pavićevim kalendarima ta što se – bar se dosad tako tvrdilo – od njih nije sačuvao nijedan primjerak. Tomu se nimalo ne treba čuditi: kalendar je bio namijenjen puku, bila je to knjižica ograničena roka trajanja, nova je godina tražila i novi kalendar, a stari je dobivao novu funkciju – njime su se igrala djeca, upotrebljavao se za potpalu vatre, podlaganje polica i sl. Jednostavno rečeno, brojni su se stari kalendari uništili upotrebom. Da je Pavićeva kalendarska knjižica dotrajala već u prvoj polovici 19. stoljeća, svjedoči Ignjat Alojzije Brlić u *Novouređenom ilirskom kalendaru iliti Svetodaniku* za 1842. godinu, u kojemu bilježi da on ima samo dva primjerka te moli sve one koji imaju još koji da mu ga *objave*, tj. pošalju, da bi *zabave* iz njega iznova tiskao. Iz primjeraka Pavićeva kalendara koje je posjedovao Brlić je ponešto i objavio: izrijekom naznačivši da je riječ o kalendaru izdanom »u Budimu po o. Emer. Paviću«, a u rubrici *Tulak iz starih ilirskih kalendara*, on je iz Pavićeva kalendara za 1761. pretiskao osamnaest zagonetki, a iz onoga za 1767. godinu devet pjesama. Zanimljiva je Brlićeva opaska kojom završava niz

²¹ *Bibliografija hrvatska*, str. 119.

²² »Topohistoriografsko djelo Emerika Pavića kao izvor za hrvatsku crkvenu i kulturnu povijest«, u: *Franjevci u kontinentalnoj Hrvatskoj kroz stoljeća*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 2000., str. 176 (bilješka 22). Navod s latinskoga preveo Stanko Andrić.

zagonetki; on kaže da »u ostalom zadržaje ovaj kalendarić izpisanje slovinskih kralja od Kačića«. Kako sam o tomu pisao na drugome mjestu, samo ću kratko reći da je taj podatak važan jer potvrđuje da je Emerik Pavić vrlo brzo Kačićevu pjesmaricu *Razgovor ugodni naroda slovinskoga* – nakon izlaska drugog izdanja iz 1759. godine – proširio među čitatelje upravo putem kalendara.²³

U vrijeme kad sam pisao o Pavićevim kalendarima, odnosno o onome što je iz njih objelodanjeno u Brlićevu kalendaru, nisam poznavao nijedan njihov primjerak – vjerovao sam malobrojnim napisima hrvatskih književnih i crkvenih povjesničara da se nisu sačuvali. Ipak, dugotrajnije bavljenje korpusom slavonskih kalendara pomoglo mi je da ih relativno precizno atribuiram. Najlakše je bilo s kalendarima Adama Filipovića Heldentalskoga i Antuna Nagya²⁴ – jer su se oni na njih potpisivali – potom s kalendarom Ignjata Alojzija Brlića; nešto je teže išlo s kalendarom Aleksandra Tomikovića, premda je i ta potraga dala dobrih rezultata, opet zahvaljujući ulomcima koje je iz Tomikovićeve publikacije u svoj kalendar unio Brlić. Najsloženija situacija bila je s Pavićevim kalendarom, upravo zbog uvjerenja da se nije sačuvao nijedan primjerak. Ipak, riječ je o zabludi: u ovome trenutku postoje barem dva Pavićeva kalendara, i to za 1766. i 1769. godinu. Prvi se čuva u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu (signatura R II E – 8° – 194)²⁵, drugi u Muzeju Slavonije u Osijeku.²⁶ Ono što je zanimljivo jest činjenica da su već registrirani, čak su i njihove naslovnice tiskane, no nikad ih se nije odlučno pripisalo Emeriku Paviću. Vladoje Dukat – koji se kalendarima mnogo bavio, a većinu dobivao na upotrebu upravo iz fundusa osječkoga Muzeja – u radu

²³ »Je li se što sačuvalo od kalendara Emerika Pavića?«, u: *Tkivo kulture, Zbornik Franje Emanuela Hoška*, urednica s. Nela Veronika Gašpar, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, Teologija u Rijeci, Rijeka 2006., str. 289–314.

²⁴ O njima je opširne studije napisao Vladoje Dukat: »Književno-prosvjetni rad Adama Filipovića Heldentalskoga«, *Rad JAZU*, 203, Zagreb 1914., str. 1–127; »Dvije tri o životu i književnom radu Požežanina Antuna Nagya«, *Rad JAZU*, 214, Zagreb 1916., str. 113–164.

²⁵ Potječe iz knjižnice Ljudevita Gaja, a registriran je u knjizi *Knjižnica Gajeva. Ogled bibliografskih studija*, Spisao i na sviet izdao Velimir Gaj, Tisak Narodne tiskare Gajeve, Zagreb 1875., str. 83. Osim njega, u Gajevoj knjižnici nije bilo više nijednoga primjerka iz te serije. Na kalendar se 1873. potpisao Velimir Gaj, budući da je cjelokupnu knjižnicu Gaj ugovorom od 12. studenoga 1871. prodao sinu za četiri tisuće forinti. Vidjeti: Josip Horvat – Jakša Ravlić, »Pisma Ljudevitu Gaju«, *Građa za povijest književnosti hrvatske*, 26, Zagreb 1956., str. 7–8.

²⁶ Kalendar je otkupljen 1903. godine.

Iz povijesti hrvatskoga kalendara navodi cjelovit opis naslovne stranice i sadržaja najstarijega njemu poznatoga slavonskoga kalendara, za 1766. godinu, a donosi i njegovu fotografiju na dvadeset devetoj stranici. Oprezno naslućuje da mu je priređivač *valjada* Emerik Pavić.²⁷ U katalogu izložbe *Blago Muzeja Slavonije* (prosinac 1997. – prosinac 1998.) tiskana je naslovnica najstarijega kalendara koji posjeduje ta institucija²⁸, a već je na prvi pogled jasno da je riječ o kalendaru koji je navlas sličan onome što ga je 1923. opisao Dukat: isti je format (6,5 x 15 cm), isti *layout* naslovnice, identična je i ilustracija, isti je tiskar, Leopold Francisco Landerer. Identična je i struktura: kalendar, književni dio, praktični savjeti, *Pokazanje vašarâ, navlastito u oni državâ u koji pribivaju Iliri i na iste običaju odlaziti*. Kako je već uočio Dukat, »oblik je kalendara čudan: obična osmina prerezana dužinom ozgo dolje upola«²⁹. Inače, kalendarska naslovnica umnogome se razlikuje od naslovnica potonjih slavonskih kalendara: tiskana je dvobojno (crno–crveno), detaljno se najavljuje sadržaj, ukrašena je bakrorezom, a ako na temelju dva primjerka nije presmjelo zaključivati, čini se da je za svako godište bila različita, već u ovisnosti o sadržaju, što nećemo poslije sresti ni u jednom slavonskome kalendaru. Nije, očito, za Pavićev kalendar bila napravljena, kolokvijalno kazano, *špranca*, u kojoj su se mijenjali samo podaci o godini za koju je kalendar namijenjen, nego se uvijek iznova osmišljavala.³⁰ Također, nema u njemu popisa horoskopskih znakova, planeta, izlazaka i zalazaka sunca, popisa važnih svjetskih događaja i europskih vladara, što je uobičajen sadržaj kasnijih kalendara. Rubrika

²⁷ *Iz povijesti hrvatskoga kalendara*, str. 37.

²⁸ Muzej Slavonije, Osijek 1997., str. 239.

²⁹ *Iz povijesti hrvatskoga kalendara*, str. 36.

³⁰ Upravo zato što su se tipski uređene naslovne stranice prenosile iz godine u godinu – pri čemu se mijenjao samo podatak o godini te o tome je li ona *pristupna* ili *prestupna* – znale su se potkrasti i pogreške. Takav je, recimo, slučaj s kalendarom Ignjata Alojzija Brlića za 1848. godinu, na čijoj naslovnici stoji da se izdaje u »dvanaestu godinu«, a zapravo je riječ o trinaestome godištu. Očito, u tiskari su zaboravili promijeniti taj podatak. Baš te, 1847. godine (7. svibnja) Brlić piše sinu Andriji da mu šalje posljednji primjerak kalendara i da će se zato na neki drugi način morati pobrinuti da tiskaru dostavi primjerak po kojemu će biti načinjen kalendar za sljedeću godinu: »Evo sam samo jedan kalendar uživao – i šaljem ti ga, a više nemam ni jednog – i ovoga bi bio morao, u tipografiju za izpunjenje u dojučem dati, al ću kerpat na drugi način samo da imaš jedan više.« Ignjat Alojzije Brlić, *Pisma sinu Andriji Torkvatu 1836-1855*, knjiga I., Izdanje Hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, Zagreb 1942., str. 135.

Pokazanje vašarâ jasno upućuje na to da je riječ o publikaciji namijenjenoj socijalno najnižim slojevima kojima su nužne obavijesti korisne za život. Sadržaj kalendara za 1766. godinu već je iznio Dukat pa preuzimam njegov opis:

»Kalendarski je dio stegnut na najnužnije, a kud i kamo je veća briga posvećena zabavno-poučnom dijelu. Taj dio na prvom mjestu donosi: Ispisanje života i viteškoga vojevanja Gjura Kastriotića iliti Skanderbega³¹ – koje od ono 48 stranica zaprema 31 stranicu. 'Ispisanje' je u prozi, ali se prekida pjesmama, koje su mahom uzete iz Kačića, dašto iz kruga pjesama o Skanderbegu; pripovijedanje je naivno, ali glatko i čitko. Ako i nema u tome ispisanju osobite pouke za slavonskog seljaka, ipak je pripovijedanje o viteškom Skanderbegu u Slavoniji, koja se još sjećala ljutih bojeva s Osmanlijama, moglo pobuditi živo zanimanje; a svakojako ima u takvom pripovijedanju više zabave i pouke nego u astrološkim glupostima, recimo, Vitezovićeva kalendara. Samo u drugom dijelu kalendara, gdje imade nekoliko medicinskih uputstava ('Slide nike majstorije i likarije'), izbija još na površinu naivnost starijih kalendara. Tako 'za uzdržati vazda dobar vid' pisac preporučuje ovo sredstvo: 'Ufatiti živu vranu, izvaditi joj obedvi oči, naniži i[h] na konac, obisi na vrat i nosi; i tako ćeš sačuvati oči od svake bolesti'. U tome se dijelu samostanska odgoja i tradicija za izdavača kalendara (koji je valjda Emerik Pavić) pokazala jača od dobrih uzora, što ih je imao pred sobom. Na kraju kalendara imade još jedan posve praktični dodatak: 'Pokazanje Vašarah, navlastito u onih državah, u koji pribivaju Iliri, i na iste običaju odilaziti'. Te su 'države': u Madžarskoj 's desne strane Dunava'; 's live strane Dunava', Tise i po Bačkoj; po Srimu i Slavoniji; po Banatu i okolišu. Po ovom pregledu možemo otprilike prosuditi, u kojim se krajevima čitao budimski kalendar.«³²

³¹ Juraj Kastriotić, zvan Skenderbeg, u našim se kalendarima razmjerno često spominjao: Antun Nagy u kalendaru za 1813. u prozi donosi *Izpisavanje življenja i čini – ure Kastriotića drugačije Skenderbeg zvana*, a Ignjat Alojzije Brlić u svoj je *Novouređeni ilirski kalendar* za 1848. unio kratku priču o Skenderbegu koju je – kako napominje – preuzeo iz kalendara Aleksandra Tomikovića za 1803. godinu. Premda Nagyev opis Kastriotićeva života sadrži nekoliko zgoda o kojima pripovijeda i Kačić (Vojslavin san u trudnoći, Kastriotićev boj s Perzijancima Zampašom i Jainom), sastavak nije preuzet iz *Razgovora ugodnoga naroda slovinskoga*, nego je mnogo opširniji i bogatiji detaljima.

³² *Iz povijesti hrvatskoga kalendara*, str. 36-37.

Tome bi opisu ponešto trebalo dodati. Doista, u kalendaru su tiskani prozni i stihovani sastavci o Jurju Kastriotiću, no nisu *mahom* preuzeti iz Kačića, nego su *odreda* preuzeti iz *Razgovora ugodnoga naroda slovinskoga*. Riječ je o sljedećim poglavljima: *Slidi čudnovati život i vitežka vojevanja Jure Kastriotića, rečenoga Skenderbega, s različitim pismam, koje su iz Sagreda, Barlecija i Giammarie Brešanina izvađene. Rodi se Jure na 1404.* (u kalendaru: *Izpisanje života i vitezkog vojevanja Đure Kastriotića iliti Skenderbega*); *Počimlju junaštva Jure Kastriotića*; *Slidi pisma od rečeni gori mejdana (Pisma od rečeni mejdana)*; nenaslovljena proza o rođenju Skenderbegovu i njegovu sukobu s carom Muratom, koji ga je odgojio; *Slidi pisma od svih stvari gori imenovani (Pisma od svih stvari gori rečenih)*; *Slide rati Jure Kastriotića i cara Murata na 1443. (Slide bojevi Đure Kastriotića i cara Amurata godine 1443.)*; *Slidi pisma od ovoga boja*; *Pisma, kako kralj ugarski pisa knjigu Juri Kastriotiću na 1443. (Pisma kako kralj mađarski pisa knjigu –uri Kastriotiću godine 1443.)*.³³ Dakle, u kalendaru su se našle četiri proze i četiri pjesme.³⁴ Posljednja pjesma nije tiskana u cijelosti nego se prekida sa sto dvanaestim stihom, a iza njega slijedi napomena: »Došaste godine slidi' će junačtva istoga, ako Bog da život i zdravlje«. Prema proznim sastavcima priređivač kalendara odnosio se slobodno: pripričavao ih je, a ne dorječno preuzimao iz Kačića:

Andrija Kačić Miošić

Carigrada u ona vrimena još ne biše car osvojio, nego u Jedreni pribivaše, u koji grad dođe na službu Muratovu jedan Tatarin, mnogo snažan, velik i silovit, ne za drugo nego za ukazat caru svoju snagu i junaštvo, pod kojim se puno dičaše i zvaše se nepridobitnik. Ovi dakle nepridobitnik Tatarin čestokrat zazivaše na mejdan koga mu drago od vojske careve, ali se ne nađe niko od turske vojske, ko bi mu smio izaći na rečeni mejdan rad jakosti, veličine i sloboda, koga imadiše. Skenderbeg, ne mogući toliku oholost ni falu podnositi, izađe mu na mejdan i na mejdanu odsiće mu glavu.³⁵

³³ *Djela Andrije Kačića Miošića*, Stari pisci hrvatski, knjiga 27, izdanje priredio i uvod napisao Tomo Matić, JAZU, Zagreb 1964., str. 234–248.

³⁴ U Matićevu izdanju to su pjesme br. 22 (str. 236–237), 23 (str. 238–241), 24 (str. 242–246), 25 (str. 246–248).

³⁵ *Djela Andrije Kačića Miošića*, str. 235–236.

Kalendar za 1766.

U ona vrmena još ne bijaše car turski Carigrada osvojio, već pribivaše u *Jedrini*, u koji grad dođe na službu Amuratovu jedan Tatarin, veoma snažan, velik i silovit, i to za ukazati caru svoju snagu i junačtvo, s kojim se on veoma dičaše i zvaše se *nepridobitnik*. Ovi, dakle, nepridobitnik Tatarin više puta zazivaše na mejdan koga mu drago od careve vojske; ne nađe se pak niko od Turaka koji bi bio smio s njima na mejdan izići, i to rad jakosti, veličine i slobode njegove. *Skanderbeg*, ne mogući toliku oholost i falu podniti, iziđe s njime na mejdan i na mejdanu odsiče mu glavu.

U pjesmama, međutim, priređivač nije tako postupao: poštovao je Kačićev predložak, premda je tu i tamo napravio pokoju izmjenu. Primjerice, Jure je postao Đuro, Arbanija je Albanija, Murat Amurat, Ugarska Madžarska, Ungarci Madžari, a kad Kačić upotrijebi umanjenicu *Ugričići*, u kalendaru će biti *Madžarčići*.³⁶ Zamijenjene su neke riječi koje valjda među onima kojima je kalendar bio namijenjen nisu bile uobičajene: *brijetka čorda* = *sablja od čelika*; *tutija* = *založje*; *sunećeno* = *sunovirno*; *svioni* = *svileni*; *čador* = *šator*. Samo je jedanput u kalendarskoj verziji ispušten stih, i to u *Pismi od ovoga boja*:

Andrija Kačić Miošić

O gospodo paše i kadije
i ostale age i spaije!
Nije l' koga porodila majka,
da otiđe do Epira ravna

i osveti krvcu prolivenu
čiste vire sveca Muhameda,
da pogubi Juru Kastriota,
koji mi je puno dodijao? (str. 243)

³⁶ Riječ Madžar pojavit će se i u Kačića (*Slidi pisma od svih stvari gori imenovani*, str. 240), no ni približno toliko često koliko riječ Ungarci. Također, jednom će i prireditelj kalendara upotrijebiti taj naziv: »Posla njega k ravnoj Ungariji / da boj bije s Sibinjanim Jankom« (*Pisma od ovoga boja*).

Kalendar za 1766.

O, gospodo paše i kadije
i ostale age i spaije,
nije l' koga porodila majka
da osveti krvcu prolivenu,
čiste vire sveca Muhameda,
da pogubi –uru Kastriota,
koji mi je vrlo dodijao?

Nadalje, tu su i neke neznatnije leksičke izmjene, kao u *Pismi od svih stvari gori imenovani*, gdje Kačićev stih »tere ziđe crkve i otare« u kalendaru glasi »tere kiti crkve i otare«; u *Pismi od ovoga boja* stih »svu izdade silnu vojsku moju« preoblikovan je u »izda vojsku svukoliku moju«; u istoj pjesmi stih »da nejmade majke ni ljubovce« glasi »da ne imade majke niti ljube«; stih »onde ji je noćca dostignula« glasi »Onde ji je noćca zateknula«; stih »Tute oni pobiše barjake« glasi »Tute oni barjake poviše«. U *Pismi kako kralj ungarski pisa knjigu Juri Kastriotiću na 1443.* u stihu »U knjizi je njega pozdravljao« izvršena je promjena: »U knjizi je kneza pozdravljao«. U istome sastavku srećemo i jedinu bitniju intervenciju: stihovi »Svi su tebi puti zapričeni, / sa svi strana klanci zatvoreni« u kalendaru glase ovako: »Svi su tebi puti zapričeni, / sa svi strana s lanci zatvoreni«. Ako nije riječ o tiskarskoj pogrešci, priređivač je riječ *klanci* netočno zamijenio s riječju *lanci*. Iz svega se, zapravo, daje vidjeti da je urednik kalendara poštovao stihovane dijelove Kačićeve pjesmarice, ne mijenjajući im smisla, prilično se točno držao predložka, a pokoja izmjena posljedica je, i još uvijek tradicionalnoga odnosa kad je o kategoriji originalnosti riječ (knjiga kao opće dobro), i uvažavanja recepcijskih sposobnosti čitatelja. Upravo činjenica da priređivači kalendara doista misle o svojim konzumentima, brinu se hoće li im koja riječ biti nerazumljiva, pa ne žale potrošiti ni vremena ni truda da bi im tekst bio što prihvatljiviji – i tematski i jezično – govori o pažnji s kojom se kalendar spremao, odnosno o uvjerenju da se tom publikacijom obavlja važna zadaća.

Sadržaj je kalendara za 1769. godinu ovakav: kalendar + književni dio (pjesma vojvode Janka, pjesma od Sekule, Jankova netjaka; *namišljene pripovidke*; *poskočnica*) + *majstorije* + popis *vašara*. Kalendar ima pedeset dvije stranice: naslovnica zauzima jednu, kalendar dvadeset četiri (uključujući i prazne stranice

umetnute između mjeseci, a namijenjene bilješkama), zabavni dio dvadeset jednu, *majstorije* dvije, a *pokazanje vašara* četiri stranice. Kalendar ostavlja dojam prave-pravcate knjižice u kojoj *svetodanik* zauzima manji dio, a mnogo je više prostora posvećeno književnim tekstovima.³⁷ Naslovi su sačuvanih kalendara sljedeći:

1766.

KALENDAR, | *ILI*: | UREGJENO PRIKAZANJE | NEDILJAH | SVETKOVINAH, | KAKONO | | PRIPOVIDKA S – PISMAMA | *od*, | VITEZA GJURE | CASTRIOTICHA, | *iliti* | SCANDERBEGA, | S-GODISSNJIMA | DOGAJAJI | VASSARIH | *na* | RAZGOVOR ILLYRAH, | *za* | GODISSTE 1766. | UPISAN. | SSTAMPAN ù BUDÍMU po LEOPOLDI | FRANCESKU LANDERERU.³⁸

1769.

KALENDAR, | *ILITI* | UREGJENJE GODISSNJE | NEDILJAH, SVETKOVINAH, | MISECNOG PROMINJENJA, | I ISTIH VRIMENAH, | I PISME | *od* | VOJEVODE JANKA, | KAKONOTI | NAMISLJENE | PRIPOVIDKE, | I POSKOC-SNICA, | SVAKOLIKA ILLYROM, | ILITI SLOVINCEM NA | RAZGOVOR POKLONJENA | *Za* | GODISSTE SPASITELJA | 1769. | U BUDIMU SA SLOVI LEOPOLDA | FRANCISKA LANDERERA.³⁹

³⁷ Na to je valjda mislio Josip Stipan Relković kad se u *Kućniku* kratko osvrnuo na naziv *svetodanik*: »Nikoji reče da je *kalendar* naški *svetodanik*. Kano da *kalendar* same svetce piše!« KUCHNIK | SHTO SVAKOGA MISECA | PRIKO GODINE: | U POLJU, | U BERDU, | U BASHCSI, | OKO MARVE | XIVADI, | OKO KUCHE, | U KUCHI | CSINITI, | I KAKO ZDRAVJE RAZLOXNO | UZDERXATI IMA, | Iz dugovicsnog Vixbanja | Starih Kuch- | nikah povadih, | i u Slavonskom | Glafu | izdade | JOSIP STIPAN RELKOVICH | OD EHRENDORF | Slavne Diakovacske Biskupie Shtaabski Parok | u Vinkovcih. | U *OSIKU*, | Slovih IVANA MARTINA DIVALT | privilegiratog Knjigoti | ca. | 1796. Pretisak, pogovor napisao Josip Bratulić, Kulturno informativni centar »Privlačica«, Privlaka, Vinkovci 1989., str. 9.

³⁸ Crvenom bojom otisnuto je sljedeće: KALENDAR, UREGJENO PRIKAZANJE, VITEZA GJURE, SCANDERBEGA, RAZGOVOR ILLYRAH, GODISSTE 1766., SSTAMPAN ù BUDÍMU po LEOPOLDI.

³⁹ Crvenom bojom otisnuto je sljedeće: KALENDAR, UREGJENJE GODISSNJE, I PISME, VOJEVODE JANKA, I POSKOC-SNICA, 1769.

Što dakle može potkrijepiti pretpostavku da je riječ upravo o kalendaru Emerika Pavića? Ponajprije, ako je vjerovati Jakošiću, koji je pedantno pobilježio priređivače kalendara i godine za koje su ih pripremili, u vrijeme iz kojega potječu spomenuti kalendari nitko od franjevac s njegova popisa ne uređuje kalendar za slavonsko-podunavske čitatelje. »ini to jedino Pavić. On je s navršenih trideset godina, u trenutku kad je okončao rad na filozofskom učilištu u Baji – gdje je predavao filozofske discipline od 1753. do 1746. – i kad je preuzeo službu »zamjenika samostanskog poglavara u budimskom franjevačkom samostanu za gvardijana Stjepana Vilova«⁴⁰, započeo pripremati kalendare, a činio je to – ako je vjerovati Kukuljeviću – do smrti 1780. godine. Osim toga, kalendar je tiskan u Budimu, gradu u kojemu se Pavić rodio i umro, u kojemu se školovao, od 1746. stalno boravio, u kojemu je tiskao najveći broj svojih knjiga, i to u tiskari Leopolda Francisca Landerera.⁴¹

Sljedeće što upućuje na Pavića jesu ulomci iz Kačićeve pjesmarice. Zahvaljujući Ignjatu Alojziju Brliću, znamo da je Emerik Pavić – kako je rečeno – u kalendar za 1761. godinu prenio neke Kačićeve pjesme, premda ne znamo točno koje. Tri godine poslije izišla mu je knjiga *Descriptio soluta et rythmica regum, banorum caeterorumque heroum slavinorum seu illyricorum* (Budim 1764.), latinski prijevod proze i dvanaest pjesama iz *Razgovora ugodnoga naroda slovinskoga*, a četiri godine nakon nje *Nadodanje glavni događaja Razgovoru ugodnomu naroda slovinskoga* (Pešta 1768.). Doista, bio je on najzauzetiji promicatelj Kačićeva djela, uopće prvi franjevac koji je slavonskim čitateljima ponudio dijelove pjesmarice koja je valjda i postala tako popularna jer je brzo nakon izlaska bila dostupna

⁴⁰ Franjo Emanuel Hoško, *Topohistoriografsko djelo Emerika Pavića kao izvor za hrvatsku crkvenu i kulturnu povijest*, str. 176.

⁴¹ *Exemplar encomiorum commodo juventutis seraphicae donatum* (1754.), *Spes evacuata hoc est theses theologiae ex tractatu de visione beata* (1754.), *Tri dara duhovna s govorenjem predikatorskim navištena i istumačena* (1755.), *Positiones theologiae ex tractatu de Angelis* (1757.), *Ogledalo temelja vire i zakona katoličanskoga* (1759.), *Propugnatio thesium theologiarum de Sanctissima Trinitate* (1759.), *Prosvitljenje i ogrijanje jesenskog i zimskog doba* (1762.), *Descriptio soluta et rythmica regum, banorum caeterorumque heroum slavinorum seu illyricorum* (1764.), *Ramus viridantis olivae* (1766.), *Prodromus asceticus recte ducens tramite ad apiritualis vitae perfectionem* (1767.), *Jezgra rimskoga pravovirnog nauka krstjanskoga za mladež* (1769.), *Oca poštovanoga Goffine pravovirno po misalu crkvenom uređeno književstvo* (1778.).

onima kojima je i bila namijenjena. Konačno, ne treba zaboraviti da je sam Pavić posvjedočio kako je Kačićeve stihove najprije nudio u kalendarskoj publikaciji, a kad je shvatio da je ta vrsta štiva lijepo primljena među *prostim* čitateljima, odlučio ju je nadopuniti:

Te rečene kralje naše stare
 upisasmô baš u kalendare.
Ljudi, koji kalendare štíše,
 njim starinske stvari omiliše,
zato mene oni zaprosiše
 da se od njih *Brojnica* upiše,
da se, reko, svi kralji sastave,
 za poštene međ' ljudma zabave.
Ja na slavu Kralja svijû kralja,
 koga falit sad i u vik valja,
sve kraljeve do istih plemića
 slažem ovdi iz knjige Kačića.⁴²

III.

Književni dio kalendara za 1769. godinu sadrži dvije vrste sastavaka, odreda pisanih deseteračkim stihom. Najprije dolaze dvije pjesme: *Pisme vojvode Janka koje općeno pivaју Dalmatini, Bošnjaci, Ličani i ostali od slovinskoga jezika narodi. Lipe su slušati, ako i nije moguće da su posve istinite; Pisma II. od Sekule, Jankova netjaka, divojke Dragomane i paše Mustajbega*. Riječ je, naravno, o pjesmama iz Kačićeva *Razgovora ugodnoga naroda slovinskoga*, koje u Matićevu izdanju

⁴² NADODANJE I GLAVNI DOGAGJAJA, I RAZGOVORU UGODNOMU I NARODA SLOVINSKOGA, I ne odavno na fvitlo ft danomu; I NA I SLAVU BOXJU, I I ZA RAZGOVOR ILLYRAH I ù VERSSE SLOXENO I PO I Jednomu Sinu S. Frane, Der- I xave S. Ivana od Capištr. I Godine 1768. I *S-dopufstenjem Starefsinah*. I U PESSTI, I *s-Eitzenbergerovima slovima.*, str. 120–121. Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zagreb, R II E – 16° – 19.

dolaze pod brojem 43 i 44.⁴³ Brlić je zabilježio da je Kačić prisutan u Pavićevu kalendaru već 1761., a da je Pavić nastavio objavljivati iz njega i dalje, nakon što je 1768. izdao knjigu *Nadodanje glavni događaja Razgovoru ugodnomu naroda slovinskoga*, nakon što je, uostalom, prošlo deset godina od izlaska drugog izdanja Kačićeva *Razgovora*, potvrđuju i primjerci kalendara za 1766. i 1769. I da Ignjat Alojzije Brlić nije potvrdio da posjeduje Pavićeve kalendare izdane u Budimu – i tako nas uputio među kojim kalendarima treba tražiti onaj koji je uređivao Emerik Pavić – i da nije rekao da se u onome za 1761. nalaze pjesme *izvađene* iz Kačića, morali bismo zaključiti da je kalendar o kojemu je ovdje riječ Pavićev, jer je latinskom parafrazom Kačića te *Nadodanjem*, konačno, izričitom napomenom u predgovoru *Nadodanja* da je Kačića najprije »upisao u kalendare«, sam posvjedočio da je njegovo oduševljenje i zanimanje za tog zaostroškoga franjevca, koji je neukrašenom dikcijom starca Milovana progovorio o događajima iz *slovinske* povijesti, bilo takvo da ga je na različite načine poželio distribuirati među one koji u takvim pjesmama uživaju, među »siromahe, čobane i težake«, a najjednostavniji način da to učini bio je kalendar.

Kačićeve pjesme u kalendaru za 1769. slijede *namišljene pripovidke*, s tim što se među njima našla i pjesma *Od trojice putnika*, Pavić je naziva *poskočnica*, a navijestio ju je – baš kao i ostali zabavni sadržaj – na naslovnici kalendara. *Pripovidaka* ima jedanaest: *Od kurjaka i kozleta*, *Od kurjaka i babe*, *Od kurjaka i ždrala*, *Od parasnika*⁴⁴ i *zmije*, *Od pasa*, *Od lovca i ševe*, *Od ždribeta*, *Od lakomca*, *Od pitla*, *Od pseta i osine*⁴⁵, *Od zmije i turpije*. Već je iz naslovâ jasno da je riječ o stihovanim basnama. Vidi se dakle da je i Pavić znao za, slikovito kazano, moć

⁴³ *Djela Andrije Kačića Miošića*, str. 332–336.

⁴⁴ »PARASNIK, parasnika, m. seljak. Iz madž. imenice istoga značenja paraszt, koja služi i kao pridjev te znači: prost, grub; madž. riječ paraszt uzeta je iz slav. prost. Između rječnika samo u Vukovu (Bauersmann, rusticus, cf. paor s naznakom, da se govori u vojvodstvu) i samo u dva pisca. Jedan parasnika hotijući se na dobroga slugu namiriti. Pavić prosv. 1, 100. Da mi zagrizemo.... ne samo parasnike, nego i njihove poglavare. Rapić 251. Bio redovnik ili siroma(h), građanin ili parasnika. 319. Jedan čovik parasnika bijaše u polju žito svoje žeo. 354.« *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, IX, JAZU, Zagreb 1924. – 1927., str. 642. Nije nezanimljivo primijetiti da se među rijetkim piscima koji rabe riječ *parasnika* navodi upravo Emerik Pavić te bi i ta leksička ekskluzivnost mogla poslužiti kao dokaz da je kalendar o kojemu je ovdje riječ njegov. Uostalom, riječ *parasnika* mogao je rabiti samo onaj tko je boravio u mađarskoj jezičnoj sredini.

⁴⁵ *Osin* = sjena.

poučnih priča s antropomorfiziranim životinjama, odnosno i njegov nam kalendar potvrđuje da su ezopovski sastavci bili, s jedne strane, štivo koje je slabo obrazovani sloj stanovništva rado čitao, ali i da su se, s druge strane, priređivači kalendara koristili baš takvim pričama ne bi li te iste čitatelje na jednostavan način poučili. Uostalom, ne treba zaboraviti da Brlić još 1845. piše sinu Andriji Torkvatu kako »puk se podučava sa smišnim stvarima, ljudi traže Ezopovih fabula, traže Relkovića Satira, traže svake godine kalendar; koji ima više smišnoga, taj je dražji, od novih traže kadkad pismarice – drugo puk neće da štije, još je dite, još se hoće da zabavlja«⁴⁶. Slijedom toga, on u svoj *Novouređeni ilirski kalendar iliti Svetodanik* unosi mnogo takvoga štiva, tijekom čak četrnaest godina, od 1841. do 1854.⁴⁷

Kada je o basni riječ, drži se da je u osamnaestostoljetnu Slavoniju tu vrstu poučne proze unio Relković, svakako nakon povratka iz Sedmogodišnjeg rata (1756.–1763.). Opsežan *Vinkovački rukopis* – po sudu Tome Matića, autograf – svjedoči da ih je Relković prevodio s francuskoga i njemačkoga jezika kad je bio *oberlajtnant*⁴⁸, dakle između 1763. i, kako stoji u rukopisu, 1767. godine. Ipak, nije doživio da mu prijevod bude tiskan: samo je manji dio – ne zna se čijim zalaganjem – objavljen u Osijeku 1804. godine pod naslovom *Esopove fabule za slavonsku u skulu hodeću dicu sastavljene*.⁴⁹ Ako prihvatimo pretpostavku da je kalendar o kojemu je ovdje riječ Pavićev, proizlazi da je Slavonce s basnama prije Relkovića upoznao upravo taj budimski franjevac, da ih je prevodio i – što je neobično važno – tiskao, i to ne u obliku knjige, nego upravo u kalendaru, što je jamčilo njihovu brzu distribuciju među čitatelje. Zapravo, prijevodom basana obojica su se bavila nekako u isto vrijeme, znajući da takvim štivom mogu čitatelje kalendara »moralskoj iliti naravnoj istini naučiti«, kako kaže Relković.⁵⁰ Uočili su oni njihovu

⁴⁶ *Pisma sinu Andriji Torkvatu 1836-1855*, knjiga I., str. 84–85.

⁴⁷ Vidjeti moj rad »Uloga pučkih kalendara u stvaranju hrvatske čitateljske publike (Kalendar Ignjata Alojzija Brlića)«, u: *Raslojavanje jezika i književnosti*, Zbornik radova 34. seminara Zagrebačke slavističke škole, FF pres, Zagreb, 2006., str. 107–141.

⁴⁸ Relković je taj čin stekao 1754. godine, u siječnju 1774. je *capitaine-lieutenant*, a u veljači 1778. kapetan. Vidi: *Djela Matije Antuna Reljkovića*, Stari pisci hrvatski, knjiga XXIII, priredio za štampu i uvod napisao T. Matić, JAZU, Zagreb 1916., str. IX.

⁴⁹ Knjigu je opisao Dionizije Švagelj u radu »O rijetkom izdanju Reljkovićevih Esopovih fabula u Osijeku 1804.«, *Godišnjak Pododbora Matice hrvatske Vinkovci*, 2, Vinkovci 1963., str. 151–164.

⁵⁰ »Ezopove fabule«, u: *Djela Matije Antuna Reljkovića*, str. 180.

hasnovitost: govoriti o važnim stvarima na zabavan način. Privesti prostoga čovjeka kreposnu životu bio je cilj Emerika Pavića, a razum, mudrost i pametno vladanje kategorije su koje zastupa posve u skladu s idejama prosvijećenoga doba. Premda bi se očekivalo suprotno, sačuvani primjerci Pavićeva kalendara, posebno onaj iz 1769. godine, vrlo su svjetovni po sadržaju (pjesme iz Kačića, basne u stihu); u njima se čitatelju ne nude nabožni sastavci, ne moralizira se o grijehu i kazni, nego se zalaže za *razlog* – tako Pavić naziva razum – za razboritost i moralnost. A za postizanje toga basne mu se čine najzgodnijima; svaka pritom ima *izvodenje*, to jest pouku – i to kao epimitij, a ne promitij – koja nudi opći životni princip.

Pokazuje se dakle Pavić kao pravi narodni odgojitelj, svjestan stvarnih potreba onih za koje je kalendar spremao, ne samo zato da bi doznali kada se i gdje održava koji *vašar* nego i da bi što god korisno pročitali te na temelju pročitana poboljšali sebe, a time i svijet u kojemu žive. Mislim da su ezopovske basne u kalendaru za 1769. dodatna potvrda zaključka Franje Emanuela Hoška o Paviću kao čovjeku koji je osjetio promjene i na njih točno reagirao: »Njegovo literarno stvaralaštvo prelazi okvire praktične katoličke književnosti u duhu poslijetridentinske crkvene obnove i dosiže domete književnog djelovanja prosvjetiteljstva. Pavić nije bio sljedbenik racionalističkog iluminizma, ali je s povjerenjem prihvatio predjozefinistička prosvjetiteljska nastojanja obnovnog katolicizma, jer već u razdoblju ranog jozefinizma traži nove načine širenja crkvene poruke pa prevodi i objavljuje djela tzv. kasnog jozefinizma. Stoga njegovo književno djelo pripada tim dvjema epohama, ali je prvenstveno vjerodostojan izraz osobnog uvjerenja i nepokolebljivog htijenja za što cjelovitijim kulturnim napretkom hrvatskog življa u Slavoniji i Podunavlju. On se ne zadovoljava samo vjerskim napretkom čitatelja nego želi uzdići narod u prosvijećenosti i općoj kulturi.«⁵¹

I dok je Relković basne preveo u prozi, Pavić ih je preradio u stihovima, rabeći pritom deseteračke kuplete bliske pučkome uhu. Naziva ih *namišljenim pripovidkama*, sugerirajući tako njihovu fikcijsku i narativnu prirodu.⁵² Relković

⁵¹ *Topohistoriografsko djelo Emerika Pavića kao izvor za hrvatsku crkvenu i kulturnu povijest*, str. 178.

⁵² Uostalom, basne se tako definiraju i danas: »Basne su oblikovane kao sadržajno nabijene male drame s ljudskim likovima u životinjskom ruhu te s čudorednim poukama.« M(ilivoj) S(ironić), »Ezop«, u: *Leksikon svjetske književnosti – Pesci*, glavna urednica Dunja Detoni-Dujmić, Školska knjiga, Zagreb 2005., str. 334.

se koristio terminom *fabula*, razlikujući više vrsta, a prave je basne smjestio u skupinu koju naziva *mitologike*, i to u jednu podvrstu *mitologika*, a to su *mudre apologe*.⁵³ Da se u jednome pučkome kalendaru, namijenjenom *Slovincima* u Slavoniji i Ugarskoj, nalaze stihovane basne – držim važnom činjenicom. Jer, iako je Relković preveo mnogo više basana, iako se taj prevoditeljski posao uklapao u njegov koncept prosvjećivanja, ipak treba naglasiti da su njegove basne ostale u rukopisu. I, kad je riječ o preradama Ezopovih i Fedrovih priča⁵⁴ na hrvatski jezik, najčešće se spominju Relković i Đuro Ferić⁵⁵, potom Ignac Kristijanović.⁵⁶

⁵³ »Čovik uzme živine i ptice za poslužiti se s njima kakono s jednim halatom, dok ukaže čud čovičansku iliti onaj događaj, koji se ljudma ili događa ili se dogoditi more.« *Djela Matije Antuna Reljkovića*, str. 179. U novije je vrijeme o Relkovićevoj podjeli *fabula* pisala Ružica Pšihistal u preglednom radu »M. A. Relković i basne«, *Godišnjak Matice hrvatske Vinkovci*, 17, Vinkovci 2000., osobito str. 110–112.

⁵⁴ Ezop (6. st. pr. n. e.), grčki pisac, rodom iz Trakije ili maloazijske Frigije, rodonačelnik žanra basni. Demetrije iz Falera u 4. st. pr. n. e. prvi je skupio Ezopove basne, ali se kodeks u 9. st. izgubio pa je *Zbornik Ezopovih basana* sačuvan u kasnijim preradama. Fedro (1. st.), rimski basnopisac podrijetlom iz Pijerije u Makedoniji. Na latinski i u stihovima (jampski šesterici) prevodio Ezopove basne, ali ih je i sam pisao. Podaci preuzeti iz: *Leksikon antičkih autora*, priredio Dubravko Škiljan, Matica hrvatska, Zagreb 1996., str. 196, 203; *Leksikon svjetske književnosti – Pisci*, str. 334, 340. O *Zborniku Ezopovih basana* vidjeti u: *Leksikon svjetske književnosti – Djela*, glavna urednica Dunja Detoni-Dujmić, Školska knjiga, Zagreb 2004., str. 725. Autor natuknice: Milivoj Sironić.

⁵⁵ FEDRA | AUGUSTOVA ODSUJCGNIKA | PRICIZE ESOPOVE | U PJESNI SLOVINSKE PRINESENE | OD GHJURA FERRICHJA | DUBROVCJANINA. | U DUBROVNIKU. | S' DOPUSTJENJEM STARJESCINA. | GODISCTA MDCCCXIII. Taj Ferićev prijevod Ivan Kasumović nije povoljno ocijenio: »Nije u njega bilo okretnosti u jezičnim izrazima, nije bilo duhovitosti i vještine, da se oštro i kratko izrazuje, da ukratko i jedno izrekne i u prijevodu misli Fedrove, koje se ističu baš svojom sabitošću i kračinom. A napokon nije Ferić bio ni okretan i vješt versifikator, koji bi umio graditi glatke stihove i nalaziti zvonke rime.« — »Dva dubrovačka prijevoda esopovskih basni«, *Nastavni vjesnik*, XXIII, 4, Zagreb 1915., str. 248. Ferić je na latinskome jeziku pisao i originalne basne koristeći se narodnim poslovicama (*Fabulae ab Illyricis adagiis desumptae*, Dubrovnik 1794.). Kasumović je dokazao da nije bio u cijelosti izvoran, tj. »uza sve svoje nastojanje, da bude što originalniji, nije to mogao postići: nije se mogao tomu ukloniti, da ne uzimlje što god od Esopa i Fedra, pa makar se trudio, koliko mu drago«, a i nije bio osobito dobar fabulist. »Dva originalna naša fabulista«, *Rad JAZU*, 206, Zagreb 1915., str. 11.

⁵⁶ EZOPUSHEVE | BASZNE | POHORVATCHENE | po | IGNACZU KRIZTIAN-
OVICH, | Kapelzkem Plebanushu. | VU ZAGREBU, | Pritizkane vu szlovotizki | Ferencza Suppan. | *Leto 1843*. Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zagreb, R II D – 16° – 73.

Ivan Kasumović⁵⁷ i Franjo Galinec⁵⁸ istražili su izravnu i neizravnu prisutnost ezopovske basne u djelima starih hrvatskih pisaca, prvi dubrovačko-dalmatinskih i bosanskih (M. Vetranović, P. Hektorović, N. Dimitrović, D. Ranjina, I. Đurđević⁵⁹, M. Divković, P. Posilović), drugi kajkavskih.⁶⁰ No, da je basne prevodio i Emerik Pavić, k tomu u stihu, nigdje nije zabilježeno, a čini mi se da je riječ o prvom slavonskome prijevodu ezopovskih priča u stihu koji je bio dostupan najširem sloju čitatelja. Ne treba naime zaboraviti da su se od produkcije Pavićevih kalendara sačuvala samo dva – barem meni nije poznato više primjeraka – i oba su iz vremena

O tom izdanju Olga Šojat kaže: »God. 1843. Kristijanović je objavio *Ezopušove basne pohorvačene*, a u *Danici zagrebečkoj* on je, počevši od 1842. pa sve do kraja njezina izlaženja (1850. – nap. M. T.), štampao Esopove, a i domaće basne. Kojeg se predložka držao u svom radu, dosad nije utvrđeno, ali najvjerojatnije, da je to bila neka zbirka, pisana njemačkim jezikom. On se na svoj original nije slijepo naslanjao, pa to 'nije prijevod Esopovih basana, nego slobodna preradba, koja sadrži samo jezgru Esopovih basana' (M. Sironić). Naročito se to vidi po tome, što se pojedine basne, koje su štampane i u knjizi *Ezopušove basne pohorvačene* i *Danici zagrebečkoj*, po obradbi i stilu bitno razlikuju. Kristijanović je za tu malu zbirku preveo izbor basana prema tome, što je za puk bilo korisno i zanimljivo, razumljivo i blisko. Tako je na pr. izostavio (on ili njegov izvor?) jedan dio basana, u kojima se spominju lica iz mitologije, a birao je i takve, iz kojih pouka kao da sama izbija.« »Život i rad Ignaca Kristijanovića«, *Rad JAZU*, 324, Zagreb 1962., str. 80. U novije je vrijeme ulomak iz Kristijanovićeve knjige (*Ezopušev žitek*) donio Mirko Ivanjek: »Ezopuš Ignaca Kristijanovića«, *Hrvatsko zagorje*, god. 1, br. 1, Donja Stubica 1995., str. 107–108.

⁵⁷ »Esopovska basna grčka i rimska u hrvatskom i srpskom narodnom pričanju«, *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, XVIII, Zagreb, 1913, osobito str. 197–205. Autor tvrdi da je prvi hrvatski prevoditelj ezopovskih basana Ignjat Đurđević, a da to nije točno, pokazao je Galinec u niže spomenutom radu.

⁵⁸ »Ezopova basna u hrvatskoj kajkavskoj književnosti XVII i XVIII stoljeća«, *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, XXX, 1, Zagreb 1935., str. 32–46.

⁵⁹ Đurđević je s grčkoga preveo dvanaest Gabrijinih basni (koji je pak parafrazirao Babrijeve basne), točnije rečeno, deset Gabrijinih i dvije Babrijeve, a neki detalji pokazuju da je poznao i Ezopove basne. »I ako Đorđić ne prevodi od riječi do riječi, ipak krivo ne prevodi, smisla originala ne mijenja, pravu misao svagdje pogađa. (...) Općeno se o Đorđićevu prijevodu može reći, da je gladak, a i stihovi mu teku glatko i lijepo, koliko se to od pjesnika njegova vremena može zahtijevati. Prijevod se Đorđićev može nazvati uspjelim, osobito što se tiče sadržaja.« Ivan Kasumović, *Dva dubrovačka prijevoda esopovskih basni*, str. 245.

⁶⁰ Ezopove basne nalazimo u sljedećim djelima: Juraj Habelić, *Prvi otca našega Adama greh* (Graz 1674.); Štefan Zagrebec, *Hrana duhovna* (I, Zagreb, 1715.; IV, Zagreb 1727.; V, Zagreb 1734.); Hilarion Gašparoti, *Cvet sveteh ali življenje i čini svetcev* (II, Graz 1756.).

kada je iza njega već dvadesetak godišta. Ipak, teško je ne pomisliti da je basana bilo u još kojemu kalendaru.

Iscrpnom traduktološkom analizom Ivan je Kasumović pokazao da je Relković Ezopove i Fedrove basne prevodio iz najmanje dvaju zbornika⁶¹, za Pilpajeve je imao poseban predložak.⁶² U prvome dijelu *Esopovih fabula* pretežu Ezopove

⁶¹ »Morala su dakle biti najmanje tri zbornika, iz kojih je Relković uzimao basne: poseban zbornik Pilpajevih basni, poseban Fedrovih, iz kojega je preveo treći dio, a poseban opet za one, koje su u prva dva dijela. Dakle 'Esopove basne' svakako potječu iz najmanje dva zbornika. To se daje sasvim utvrditi s pomoću Fedrovih basni. Ja ću dokazati, da je Relković Fedrove basne, t. j. treći dio 'Esopovih basni', bez ikakve sumnje preveo iz originala, iz nekog izdanja Fedrovih originalnih basana, gdje su one bile u pravoj svojoj formi, u latinskom jeziku i poredane onim redom, u kojem se izdaju od Pithonova izdanja do dana današnjega.« »M. A. Reljkovića Basne Espove«, *Rad JAZU*, 207, Zagreb 1915., str. 52.

⁶² Prijevodom Pilpajevih basana pozabavio se Tomo Matić, pokazavši da je Relkoviću kao predložak poslužilo francusko izdanje, premda se ne zna koje: »Relkovićev prijevod Pilpajevih basna spada u grupu prijevoda perzijske prerade *Anvari Suhaili* od Husaina al-Vaiza iz 15. vijeka, a potječu iz franceskoga vrela. U franceskoj je književnosti Husainova prerada dva puta prevedena: prvi put ju je preveo Sahid izravno iz perzijskoga i izdao 1644., a drugi put Galland iz turskoga prijevoda (1724.). Isporedivši Relkovićev prijevod s jednim od kasnijih izdanja Sahidova teksta (*Les conseils et les maximes*, 1709.) i s tekstom Gallandovim od god. 1724., utvrdili smo, da je Relković prevodio po tekstu Sahidovu, a ne po Gallandovu, no radi nekih razlika ne može se ipak zbirka *Les conseils et les maximes* smatrati izravnim vrelom Relkovićevim. Neke od tih razlika (razdioba na pet poglavlja, zaglavak o Depšelimovu opraštaju s Pilpajem) nalaze se u franceskim izdanjima Pilpajevih basna štampanim prije Relkovića, dakle ne potječu od našega prevodioca, nego ih je Relković već gotove našao u svojem izvorniku, nekom za sada nepoznatom izdanju Sahidova prijevoda.« – »Relkovićev prijevod Pilpajevih basna«, *Rad JAZU*, 220, Zagreb 1919., str. 167–168. U novije se vrijeme pitanjem Relkovićeve predložka bavila i Klara Gönc Močanin, zaključujući da »samo tri izdanja imaju gotovo isti naslov i podnaslov ('vladanje velikih i malih') kao Relkovićeve *Pripovidke*. Razlika je u tome što Relković spominje Pilpaj braminu indianskoga mudroznanca, dok ostali prijevodi ne donose pojam *brahmana*. Mislim da se možemo ograničiti na ta tri izdanja kao na moguće francuske predložke Relkovićeve prijevoda (*Les Fables de Pilpay, philosophe indien, ou la Conduite des grandes et des petits*, Bruxelles 1698.; *Les Fables de Pilpay, philosophe indien, et ses Conseils sur la conduite des grands et des petits*, Bruxelles 1725.; *Fables politiques et morales de Pilpai, philosophe indien, ou la Conduite des grands et des petits*, Hamburg 1750. – nap. M. T.).« »O Relkovićevu susretu s Pilpaj braminom iliti kako odrediti francuski izvor Relkovićeve djela Chudoredne pripovidke Pilpay bramine indianskoga mudroznanca iliti vladanje velikih i malih«, u: *Matija Antun Relković i Slavonija 18. stoljeća*, Zagreb – Davor 2000., str. 170.

basne, u drugome ima i njegovih basana, ali manje nego basana nekih drugih fabulista (Avijano, Anonim, Apstemije), dok je treći dio posvećen isključivo Fedrovim basnama, s tim što Reljkoviću odnos između Ezopa i Fedra nije bio jasan.⁶³ Ezopa je prevodio po kasnijoj preradi – iz nekoga danas nepoznatog zbornika, valjda pisanoga njemačkim jezikom, te iz zbornika pisanoga francuskim jezikom *Esope en belle humeur* (Amsterdam 1690.) Belgijanca Jeana Brusléa de Montplainchampa, iz kojega su prevedene neke basne prvoga dijela i najveći dio Ezopovih basana drugoga dijela.⁶⁴ Bio je Reljković, kako veli Kasumović, puki prevoditelj, jer kako je našao, tako je i preveo, dok je prevodeći Fedrove basne dosta griješio, što on pripisuje Reljkovićevu slabom poznavanju latinskoga jezika, a djelomično i žurbi u prevođenju. Pogledajmo sada koje je i čije basne preveo Emerik Pavić.

⁶³ Ivan Kasumović zaključuje: »Stoga ja držim, da Reljković nije nigdje našao, da su basne Fedrove zapravo Esopove, a da se samo njegovima zovu, što ih je on moralizirao. To je morao reći i napisati sam Reljković ne poznavajući odnošaja između Esopa i Fedra. Zavelo ga je na to ono, što se Fedrove basne zovu *Aesopiae* ili *Aesopicae*, a nije znao, zašto se tako zovu. Fedrove su basne samostalan posao. On doduše sam kaže, da građu, što ju je iznašao Esop, on samo zaodijeva u stihove, ali to vrijedi tek za prve knjige njegovih basni. Istina je i to, da je Fedro prerađujući Esopove basne moralizirao ih dodavajući im pouku u obliku promitija i epimitija (ako te promitije i epimitije uopće potječu od njega). No uza sve to nije Fedro bio puki prerađivač i prevodilac Esopovih basni; i sam je on sastavljao basne. To se je sve znalo davno prije Reljkovića, pa i jest začudno, da on čini Fedra tek samo moralizatorom Esopovih basni. To se može samo tako protumačiti, da nije znao ništa ni o Fedru ni o njegovu poslu pa je prema onom nazivu 'Phaedri fabulae Aesopiae' domislio se onoj čudnoj tvrdnji (misli se na naslov trećega dijela Reljkovićeve prijevoda: *Treći tal fabula Esopovi, koje se do danas pišu fabule Phaedri zato, što je je on moralisirao* – nap. M. T.).« *M. A. Reljkovića Basne Esopove*, str. 67.

⁶⁴ U tome je zborniku Reljković našao i naziv za jednog od kritičara *Satira* – Momusa (Mom, bog sramote i gluposti), na što je upozorio Ivan Kasumović u radu »Otkuda Reljkoviću za njegova kritika ime 'Momus'?«, *Nastavni vjesnik*, XIX, 9, Zagreb 1911., str. 715–718.

IV.

Od kurjaka i kozleta Ezopova je basna br. 134 (*Jare i vuk*). U Relkovićevoj prvom *talu fabula Esopovi* dolazi pod nazivom *Od kurjaka i jednog janjeta* (br. XXII).⁶⁵ U osnovi riječ je o istoj priči koja se međutim u detaljima razlikuje, što možemo pripisati različitim predlošcima, ali i činjenici da Relković prevodi u prozi, a Pavić prozni predložak pretvara u stihovani sastavak te je uvjetovan kojekakvim versifikacijskim obvezama, pa stoga sažima ili širi tematski materijal. Pavić je već u naslovu točniji – u Ezopovoj basni također je riječ o vuku i jaretu.⁶⁶ Dalje, Pavić kaže da je jare zaostalo za stadom ovaca koje su *čobani* istjerali na pašu – kako je i u Ezopa – dok je Relkovićevo janje ostalo izvan *ovčarnice*, dakle nije kod njega riječ o puštanju stada nego o zatvaranju. Pavić kaže kako je *kozlešće* vuka zamolilo da mu nešto prije smrti odsvira, a ono će mu zaplesati te će ga vuk poslije toga *slade ručati*. U Relkovićevoj verziji janje moli vuka da mu svira zato da bi ono *slade* umrlo. Vukov lament da će izgubiti glavu zato što je poželio postati svirač isti je kod oba pisca, što je slično Ezopu, premda je kod njega riječ o frulaču.⁶⁷ Pouka je pak različita:

Ezop

Tako i oni koji u pravi čas čine nešto protiv uvjerenja promašuju ono što imaju u rukama. (str. 84)

Pavić

Tko se miša u tuđine stvari,
a za svoje baš ništa ne mari,
dogodi se nesrića istomu,
kano kurji gori rečenomu.
Za moć vazda u miru stajati,
ne valja se u tuđa mišati.

⁶⁵ *Djela Matije Antuna Reljkovića*, str. 238–239.

⁶⁶ U radu se koristim izdanjem *Zbornik Ezopovih basana*, preveo s grčkoga izvornika, pogovorom i bilješkama popratio Milivoj Sironić, Školska knjiga, Zagreb 1999.

⁶⁷ Kod Ezopa vuk kaže da nije »trebao oponašati frulača kad sam mesar« (str. 84), Relković ne spominje mesara nego *kuhača*, dok Pavić o tomu uopće ne govori.

Relković

Naravni nauk: Tkogod jedan zanat ostavi, koga je jedan put naučio, i uzme tirati koga drugoga, koga nije naučio, onaj sam na svoj vrat dovuče zlo. (str. 239)

Od kurjaka i babe Ezopova je basna br. 275 (*Vuk i starica*). Kod Relkovića dolazi iza basne o vuku i jaretu, dakle u prvome dijelu, a naslovljena je *Od kurjaka i od stare babe* (br. XXIII).⁶⁸ Veća razlika uočava se u dijelu gdje starica, nakon što dijete prestane plakati – a dotad mu je prijetila kako će ga dati vuku da ga pojede – govori što će učiniti vuku ako se pojavi:

Pavić

A kad dite zatime ušuti,
neće baba da se na njeg ljuti,
već ga poče ona milovati
i prijašnje riči izvrćati:
»Neg der«, reče, »kurjo dođe amo,
ovom koju toljagu imamo,
njega ćemo s njome uplejati⁶⁹
i sikirom glavu odrizati.«

Relković

Tada ga baba s ovima ričma poče tišiti: »Tako, drago moje! Vidiš, kako je lipo, kada šutiš. Ne će tebe baka dati kurjaku, nego ako dojde, mi ćemo pogan ovime ražnjem ubiti.« (str. 239)

U Ezopa nema pobližega određenja oruđa s kojim će starica usmrtiti vuka nego se jednostavno kaže: »Kada se spusti večer, slušao je opet staricu kako tepa djetetu i govori: 'Ako dođe, milo moje, ovamo vuk, ubit ćemo ga'« (str. 163). Epimitij u Pavićevoj verziji odgovara onome u Ezopovoj basni, dok je Relkovićev drukčiji:

Ezop

Basna za ljude čija djela nisu jednaka njihovim riječima. (str. 163)

⁶⁸ *Djela Matije Antuna Reljkovića*, str. 239.

⁶⁹ *Uplejati* = udarajući ubiti, umlatiti.

Pavić

Kad se dila i riči ne slažu
tad besidam ljudi druge mažu.
Dilo složno s ričma ima biti
jer to razlog i Bog oće isti.

Relković

Naravni nauk: Mlogi obeća i reći i učiniti, pak niti učini jedno niti drugo.
(str. 239)

Od kurjaka i ždrala Ezopova je basna br. 276b (*Vuk i ždral*).⁷⁰ Kod Relkovića je nalazimo u prvome dijelu pod naslovom *Od kurjaka i jednoga ždrala* (br. XLV).⁷¹ Pavićeva verzija slaže se s Relkovićevom u tome što je vuku kost u grlu zapela dok je jeo ovcu, o čemu Ezop ne govori. Proučavajući Relkovićeve basne, Ivan Kasumović primjećuje da se baš u tome detalju Relkovićeve verzija slaže s verzijom iz talijanske obrade pod naslovom *La vita di Esopo Frigio* (Venecija 1656.) Giulija Landija, kojega Relković nije poznavao jer nije znao talijanski jezik.⁷² Sličnosti su međutim dokaz da su postojale prerade Ezopovih basana koje su se međusobno razlikovale, a širile su se u mnogim izdanjima. Nekom se takvom verzijom očito koristio i Emerik Pavić. Ipak, njegova obrada ima nešto čega nema ni u Ezopa, a ni u Relkovića: nakon što ždral izvadi vuku kost iz grla pa zatraži plaću, ovaj mu kaže da je sretan što se uopće izvukao iz njegovih ralja, a zatim mu odgrize glavu. Epimitij je isti u sva tri pisca – govori se o nezahvalnosti – premda donekle drukčije izrečen:

Ezop

Basna za ljude varalice koji, spašeni iz pogibelji, dobročiniteljima umjesto zahvalnosti iskazuju samo to da im ne naškode. (str. 166)

⁷⁰ Basnu je u stihovima obradio i Fedro. U Ferićevu izdanju nalazi se na str. 13 (*Vuk i ždral*), a Ignjat Alojzije Brlić tiskao ju je u *Novouređenom ilirskom kalendaru iliti Svetodaniku* za 1842. godinu.

⁷¹ *Djela Matije Antuna Reljkovića*, str. 250.

⁷² *M. A. Reljkovića Basne Esopove*, osobito str. 14–15.

Pavić

Nezafalan svaki vako čini
kada dobro od drugoga primi,
ali ino ima se činiti
i dobrotu s dobrotom vratiti.

Relković

Naravni nauk: Što čovik dade nezafalnu čoviku, baš kao da u more ili vitar
baci. (str. 250)

Od parasnika i zmije obrada je Ezopove basne br. 97 (*Seljak i zmija*). Kod Relkovića se nalazi u drugom dijelu pod naslovom *Od čovika i jedne zmije* (br. LIX).⁷³ U Ezopovoj basni seljak nađe smrznutu zmiju, stavi je u njedra, a kad se ona ugrije, ugrije ga. Umirući čovjek kaže: »Pravo mi se događa kad sam se smilovao zlotvoru« (str. 61). U Relkovićevoj verziji seljak smrznutu i napola mrtvu zmiju donese kući, ona se zgrije, a zatim pokuša ugristi kojega od ukućana, ali to se ne dogodi, nego ona samo usmrđi kuću, nakon čega je seljak isiječe *bradvom*. Slično priča teče i kod Pavića: u zimsko doba *parasnik* ode u polje skupiti drva i pritom nađe smrznutu zmiju koju donese kući. No, kad se zmija otkrivila, usija se u njoj otrov, pa počne usmrćivati seljakove bližnje. Seljak je ne ubije, nego kaže: »Tako li ti dobrotu poznaješ, / misto fale samrt ljudma daješ.« Pavićeva je obrada inače nekako najganutljivija budući da se on, primjerice, koristi deminutivima – seljak zmiju ponese *kućici* gdje će *živinicu* pokrijepiti, a i posebno je naglašena seljakova dobrota jer se on upravo zbog zmije vraća kući, ne obavivši ono zbog čega je krenuo u polje. Pouka Ezopove basne u Pavića i Relkovića donekle je izmijenjena:⁷⁴

Pavić

Događa se ljudma više puta
da za dobra zla primaju ljuta.

⁷³ *Djela Matije Antuna Reljkovića*, str. 298. Basnu je obradio i Fedro. U Ferićevu izdanju nalazi se na str. 115 (*»ovjek i zmija*), a Brlić ju je tiskao u *Novouređenom ilirskom kalendaru* iliti *Svetodaniku* za 1853. godinu.

⁷⁴ »Basna pokazuje da su nepromjenjive zlobe, iako se pokazuju u velikoj mjeri dobrostivima«, str. 61.

Onog, kog su oni pomagali,
dušmanina svoga su imali.
Ele biti valja zafaljenu
na svakomu dobru učinjenu.

Relković

Naravni nauk: Koji zločincu kakovo dobro učini, neka se ne nada, da će mu kadgod dobrime vratiti. (str. 298)

Od pasa Ezopova je basna br. 217 (*Dva psa*). Relković ju je unio u prvi dio pod naslovom *Od dviju pasa* (br. XII).⁷⁵ I Pavić i Relković uglavnom dosljedno pripovijedaju Ezopovu priču, tek što Pavić dodaje da je lijeni pas spreman loviti po šumama, ali gospodar ga ne pusti, dok kod Relkovića – kako je, uostalom, i kod Ezopa – pas jednostavno kaže da je naučen ništa ne raditi. Zanimljiva je pouka te basne. Ezop naime izrijeком spominje loš roditeljski odgoj lakoumnih dječaka, Relković govori općenito (*onaj*), s tim što i on cilja na one koji odgajaju, a ne na loše odgojene osobe, dok Pavić rabi pojam *dičica*, kritizirajući ukorijenjeno stajalište o nepotrebnosti školovanja, sasvim u skladu s idejama prosvijećenoga doba, a služi se basnom da bi istaknuo važnost učenja, i to i muške i ženske djece:

Pavić

To se isto događa dičici
kad ne mare za njih nastojnici.
Dosta puta nisu oni krivi
što ne znadu ništa dok su živi.
Nastojnici već su krivi tomu
baš napridku potribnom njinomu,
jer na nauk neće da ji dadu
da nauče i potribna znadu.⁷⁶

⁷⁵ *Djela Matije Antuna Reljkovića*, str. 233.

⁷⁶ O istome je mnogo godina poslije govorio i Adam Filipović Heldentalški u biografskom spjevu *Život Antuna Mandića* (Pečuh 1823.):

»Kod Slavonac misli mlogi: kod kuće je bolje bit,
bio bogat il ubogi, nego dalje ić učit;

Relković

Naravni nauk: Nikada ne valja zamiriti onomu, koji ne zna za falingu, nego mlogo višje onomu, koji ga je onomu naučio. (str. 233)

Pod nazivom *Od lovca i ševa* krije se Ezopova basna br. 340 (*Ptičar i kukmasta ševa*). U Relkovićevu rukopisu nalazi se u prvome dijelu pod nazivom *Od ptičara i jednoga kosa* (br. XLVII).⁷⁷ Izuzmemo li varijacije u naslovu (ševa – kos), i Pavić i Relković vjerno su ispriповijedali Ezopovu basnu, tek što Pavić dodaje da ševa – već uhvaćena u mrežu – kaže da tobožnji grad koji je lovac načinio za ptice neće imati baš mnogo žitelja »svaka ptica jer voli uteći«, čega u Relkovića nema. Epimitij Pavićev i Relkovićev razlikuje se od Ezopova⁷⁸, no u pouci se razlikuju i Pavić i Relković. Jer, dok Relković jednostavno kaže: »Ne valja uvik virovati ljudskima ričma« (str. 251), dotle Pavić pouku razrađuje, obraćajući se ponajprije onima koji žele varati, opominjući ih da ni sami neće imati ono što uskraćuju drugima:

»ovik oni koji drugog vara,
sebi istom čini mlogo kvara,
jer napridno njemu neće biti
što on drugom oće ukiniti,
a privaren u nesriću pada
priko volje svoje iznenada.

Od ždribeta Ezopova je basna br. 303 (*Jelenče i jelen*). Kod Relkovića je nalazimo u prvome dijelu pod naslovom *Od jelina i jednog laneta* (br. X).⁷⁹ Već je iz naslova vidljivo da je Pavić temeljnu situaciju postavio drukčije: kod njega

ako uči ditić malo, već za kuću ne valja,
a skupo bi to njih palo da on uči što dalja.
Malo znajući zaboravi, a raditi neće ništ,
kad se doma sin zabavi tad je poslu svakom višt,
i uzdrži rod kolina jer ga ženi brzo rad,
najbolja je domovina, ma kokošji bio grad.« (str. 15)

⁷⁷ *Djela Matije Antuna Reljkovića*, str. 251.

⁷⁸ »Basna pokazuje da su kuće i gradovi najpustiji tada kad su vođe zli«, str. 204.

⁷⁹ *Djela Matije Antuna Reljkovića*, str. 232.

ne razgovaraju jelen i lane nego jelen i ždrijebe, pa se shodno tomu ni mladunče ne obraća jelenu s *oče*, nego *čiko dragi*. Tu su, također, i neka manja razilaženja u detaljima: kad u Ezopovoj basni jelen odgovara na pitanje zašto se boji psa, on kaže da kad »začuje pasji lavež, zamrači mi se pred očima«, a u Pavićevoj se obradi kaže »Al kad pasja uzavre ljutina / strah u kosti meni uteriva«, dok u Relkovićevoj stoji: »Samo dok istom čujem od pasa govoriti, pripravan sam na bižanje« (str. 232). Ezop i Pavić dakle sugeriraju strah koji se javlja kad se jelen nađe blizu psa, Relković pak govori o strahu izvan konkretne situacije. Nadalje, u Ezopovoj se priči ne objašnjavaju razlozi jelenova straha, Pavić međutim naslućuje pasji bijes (*uzavre ljutina*), a u Relkovićevoj varijanti jelen izrijeком kaže da ne zna objasniti zbog čega strahuje (»ne znajući tebi kazati uzroka zašto«). Treba primijetiti da je Pavićeva obrada na nekim mjestima bliža Ezopu: primjerice, u oba je pisca jelenova reakcija na prisutnost psa iskazana poslovičnom frazom: kod Ezopa psu se *zamrači pred očima*, kod Pavića jelenu lavež *utjera strah u kosti*. Osim toga, i kod Ezopa i kod Pavića jelen se nasmije prije no što odgovori na pitanje, čega kod Relkovića nema. Razlozi zbog kojih se jelen ne bi trebao bojati psa isti su kod sva tri pisca (veći je, brže trči, ima rogove), a isti je i epimitij:

Ezop

Basna pokazuje da nikakvo poticanje ne ohrabruje ljude koji su po prirodi kukavice. (str. 181)

Pavić

Kog odviše strah naravni muči,
prema ako ga čovik dosta uči,
popraviti takvoga ne može
ako će ga mučiti do kože.

Relković

Naravni nauk: Razum nije moguć usloboditi one, koji su od naravi strašljivi. (str. 232)

Premda basna u Pavićevu kalendaru ima sve narativne elemente kao i Ezopova, vidi se da je on bio slobodan u interpretaciji – vjerojatno je na svoju ruku odlučio

da u basni razgovaraju ždrijebe i jelen, a ne jelen i lane – a da je priči dodavao i detalje kojih u predlošku nije našao, mislim da dobro ilustrira sljedeća usporedba, sasvim bliska svijetu kojemu je kalendar namijenjen:

Zašto, dakle, ti se bojiš pasa
kano tisto kiseloga kvasa?

Od lakomca Ezopova je basna br. 412 (*Tvrđica*). U Relkovićevu prijevodu nalazi se u prvome dijelu pod nazivom *Od jednoga lakomca* (br. LXVIII).⁸⁰ Pavić i Relković slijede Ezopovu priču, tek što je Relković nešto opširniji, premda je riječ o detaljima koji ni u čemu ne mijenjaju smisao basne. Kod Ezopa je lakomac pretvorio unovčeni imetak u *grudu zlata*, kod Relkovića u *zlatnu šibu*, dok je kod Pavića jednostavno riječ o novcima. Nadalje, kod Ezopa lakomca okrade nadničar, a savjetuje *neki čovjek*, kod Relkovića s lakomcem šalu izvede – bez koristi – njegov prijatelj, koji ga poslije i savjetuje, a u Pavićevoj obradi lakomca okrade majstor, dok ga tješi prijatelj. Vidi se dakle da je Pavićeva basna bliža Ezopovoj nego Relkovićeva. Osim toga, i moralna pouka u Pavića mnogo je sličnija Ezopovoj:

Ezop

Priča pokazuje da blago ništa ne vrijedi ako nije u upotrebi. (str. 240)

Pavić

Ništa čovik takovi ne ima
koji korist od blaga ne prima.
Onaj znade da blago imade
koji njega uživati znade.

Relković

Naravni nauk: Bogastvo naše, kada čovik ne znade njime upraviti, mlogi put naš isti život nesrećan učini. (str. 263)

⁸⁰ Nav. dj., str. 263.

Basnu *Od pitla* napisao je Fedro (*Pullus ad margaritam*).⁸¹ Relković ju je preveo dvaput: u drugome dijelu naslovljena je *Od kopuna i zrnca biserova* (br. XCIII)⁸², a u trećem dijelu – gdje su samo Fedrove basne – *Od zrna biserova* (br. XXXIV).⁸³ Proučavajući Relkovićev prijevod, Kasumović je, između ostaloga, tu basnu navodio kao dokaz da se Relković zacijelo služio s više zbornika za svoj prijevod (neki u kojemu su bile i Fedrove basne i neki u kojemu su bile samo Fedrove basne). Specifična je ona i po tomu što Relković spominje da je biser primjereniji gospođama nego njemu, jer on traži štogod za jelo pa biser za njega nema nikakve vrijednosti.⁸⁴ Pavićeva obrada odgovara Fedrovoj basni, no ima drukčiju pouku. Naime, u Fedra stoji: »Hoc illis narro, qui me non intelligunt« – što je Relković u drugoj obradi *Od zrna biserova* točno preveo: »Ovo govorim onima, koji me ne razumiju« (str. 332) – dok je Pavić, slično kao u basni *Od pasa*, iskoristio priču da bi istaknuo važnost znanja, metaforički tvrdeći da je znanje biser čiju bi vrijednost svatko trebao znati cijeniti:

Svako znanje i zanat poštene
 biser jesu svitli i rumeni.
 Razkošljivu i neumnu biti
 jeste pitla rečenog sliditi:
 razkošje bo prvi vazda ljubi,
 a drugomu svako znanje grubi,
 jere vridnost znanja ne poznaje
 u kojoj se biser zadržaje.

Od pseta i osine Ezopova je basna br. 233 (*Pas s mesom*).⁸⁵ Nalazimo je u prvome dijelu Relkovićeva prijevoda pod naslovom *Od jednoga psa i njegove sine iliti lada* (br. XXXIX).⁸⁶ Kasumović je pokazao da se Relkovićeva basna uvelike

⁸¹ U Ferićevu izdanju nalazi se na str. 77 (*Piple i zrno bisera*), a Brlić ju je tiskao u *Novouređenom ilirskom kalendaru iliti Svetodaniku* za 1849. godinu.

⁸² *Djela Matije Antuna Reljkovića*, str. 310.

⁸³ Nav. dj., str. 332.

⁸⁴ *M. A. Reljkovića Basne Esopove*, str. 75.

⁸⁵ Basnu je obradio i Fedro. U Ferićevu izdanju nalazi se na str. 9 (*Pas po rijeci plijuć*), a Brlić ju je tiskao u *Novouređenom ilirskom kalendaru iliti Svetodaniku* za 1841. godinu.

⁸⁶ *Djela Matije Antuna Reljkovića*, str. 247.

razlikuje od Ezopove, a da je slična verziji u Landijevu zborniku, što mu je potvrda da Relković nije prevodio originalnoga Ezopa.⁸⁷ I Pavićeva se prerada razlikuje od Ezopove, pa se i za njega može reći isto što i za Relkovića. I kod njega se u naslovu pojavljuje riječ sjena, i u njegovoj verziji pas govori, ali drukčije nego kod Relkovića:

Zatim kada ono u se dođe
zatim sobom lajat vako pođe:
»Kamo rastić, jal toljaga gdi je,
da me kogod sad dobro izbije?!
Što sam imao, ono sam pustio,
a drugoga nisam zadobio.
Da je meni bila pamet pusta,
gladovala ne bi moja usta.«

Kada je riječ o pouci, Pavićeva je mnogo bliža Ezopovoj nego Relkovićeve, jer govori o lakomosti.⁸⁸ Konačno, Relkovićeve je pouka, ako se tako smije kazati, *ziheraška*, dok je Pavićeva ljudskija, opuštenija, upućuje na skromnost i zadovoljstvo onim što čovjek ima:

Lakomit se nigda ne valjade,
već uživat ono što Bog daje,
više puta jere se pripeti
lakom čovik da pristupi šteti.

Od zmije i turpije Ezopova je basna br. 146 (*Zmija i turpija*)⁸⁹, a kod Relkovića dolazi u prvome dijelu pod naslovom *Od zmije i kovačkog panja* (br. XXX).⁹⁰ Kasumović joj je predložak našao u Brusléovu zborniku *Esope en belle humeur*.⁹¹ Pavićeva obrada nije u detaljima bliska ni Ezopovoj ni Relkovićevoj. Kod njega se naime radnja ne događa u kotlarskoj/kovačkoj radionici nego na mjestu gdje

⁸⁷ M. A. Reljkovića *Basne Esopove*, str. 14.

⁸⁸ »Priča zgodna za lakoma čovjeka«, str. 139.

⁸⁹ Basnu je obradio i Fedro. U Ferićevu izdanju nalazi se na str. 107 (*Zmija i trlica*), a Brlić ju je tiskao u *Novouređenom ilirskom kalendaru iliti Svetodaniku* za 1851. godinu.

⁹⁰ *Djela Matije Antuna Reljkovića*, str. 242–243.

⁹¹ M. A. Reljkovića *Basne Esopove*, str. 20.

»dunderi spravljaју ćupriju«, turpija se obraća zmiji uzvikom *Ludo moja* (kod Relkovića: *Zvirko budalasta*) i kaže joj da može uništiti sve, željezo i tvrde rogove, a kako ne bi njezine zube. Pouka je u sva tri pisca drukčija: Ezop govori o škrtosti, Pavić o mudrosti (predviđanju), a Relković o kreposti:

Ezop

Basna pokazuje da su lakomisleni oni koji očekuju da će od tvrdice nešto dobiti. (str. 90)

Pavić

Tebi vazda valja prividiti,
protivnika možeš li dobiti,
jer ne udiš dobru njegovomu,
veće sebi zlo činiš istomu,
kad ne umiš mudro prividiti
oćeš li ga ti moći dobiti.

Relković

Naravni nauk: Zli jezici i mormoravci ne mogu ništa nauditi ljudma, od kojih kriposti poznate jesu i dobrota. (str. 243)

Iz pregleda se daje vidjeti da u Pavićevu kalendaru za 1769. godinu pretežu obrade Ezopovih basana; iznimka je Fedrova basna *Od pitla*⁹² te – kako će se poslije pokazati – *prikrivena* ezopovska basna *Sanjači*, koju je u svoje izdanje uvrstio Joachim Camerarius. Usporedba Pavićevih stihovanih sastavaka s Ezopovim basnama te Relkovićevim prijevodom u ovome trenutku može dati samo općenit zaključak da je i Pavić basne priređivao po nekoj onodobnoj preradi ili pak više njih, a ne prema grčkom originalu. Kojoj, teško je reći, a to ovomu radu i nije cilj. No, posve je vjerojatno da je basne prepjevavao u stihovane sastavke sam. Tu bi pretpostavku mogle, primjerice, potkrijepiti basne *Od pasa* i *Od pitla*, čiji se epi-

⁹² Je li Pavić razlikovao Ezopa i Fedra, u ovome se trenutku ne može reći, jer za takvo što nema dovoljno materijala; prevoditelj nije spomenuo ime nijednoga basnopisca, a ne znamo ni iz kojega su predložka basne preuzimane.

mitiji razlikuju i od Ezopovih i od Relkovićevih, a u njima Emerik Pavić zastupa stajalište o važnosti izobrazbe, znanja uopće, što je za sredinu kojoj su kalendari bili namijenjeni važno i što će još dugo, kada je o Slavoniji riječ, biti važna zadaća koju će preda se postavljati slavonski književnici 18. i 19. stoljeća.

Sličnosti i razlike pojavljuju se u najrazličitijim kombinacijama: ponegdje je Pavićeva obrada bliža Ezopovoj nego Relkovićevoj basni (*Od kurjaka i kozleta* – vrsta životinje, motiv jareta koje je zaostalo za stadom; *Od ždribeta* – poslovične fraze, jelen se prije odgovora nasmije; *Od lakomca* – tvrdicu okrade jedna osoba, a savjetuje druga); nekad je Pavić u detalju blizak Relkoviću (*Od kurjaka i ždrala* – vuku je kost zapela u grlu dok je jeo ovcu; *Od parasnika i zmije* – seljak zmiju donosi kući), a ponekad su im motivi slični, ali ispunjeni drukčijim tematsko-motivskim materijalom (*Od kurjaka i babe* – navodi se oruđe s kojim će starica ubiti vuka; *Od pseta i osine* – pas lamentira, pritom traži hrastovu granu, odnosno *toljagu* da se kazni jer je bio lakom); zna se dogoditi da Pavić ima detalja kojih nema ni u Ezopa ni u Relkovića (*Od kurjaka i ždrala* – vuk pojede ždrala; *Od zmije i turpije* – radnja se odvija na mjestu gdje se gradi most); ponekad je Pavić u pouci sličan Ezopu, a različit od Relkovića (*Od kurjaka i babe*, *Od lakomca*, *Od pseta i osine*), a zna biti i sasvim samostalan (*Od pasa*, *Od lovca i ševe*, *Od pitla*).

Usudio bih se tvrditi da uočena razilaženja nisu samo posljedica razlika koje prirodno nastaju kad se prozni tekst pretvara u stihove, a ni predložka koji je Pavić imao pred sobom, nego možda više piščeve svijesti o zadaćama koje se pred knjigu postavljaju, odnosno o konzumentima kojima je namijenjena. Premda je teško izvoditi kakve dalekosežnije zaključke na temelju svega jedanaest tekstova, možda bi se ipak dalo oprezno pomisliti da je Pavić bio slobodan u obradi Ezopovih basana. Ne samo zato što se nakanio prevesti ih desetercima nego i zato što ih je donosio u kalendaru, dakle za točno određeni sloj čitatelja. Zapravo, Pavić nijednom nije iznevjerio smisao basne, no prilagodio ju je, što se vidi i na leksičkoj razini: vuk je za njega *kurjak*, *kurjo*, jare se zateklo u *kukolju*, pas je *rundov*, vuk *ždere* ovcu, jelen se boji psa kao *tisto kiseloga kvasa*, *dunderi* grade *ćupriju*. Nema tu poezije ni estetike, ali ne valjda zato što je Pavić ne bi znao stvoriti, nego zato što bi u stihovanim basnama, namijenjenim točno određenoj svrsi, samo smetala. Važnija je bila poruka i pouka nego literarnost.

Već je rečeno kako je malo vjerojatno da takvih sastavaka nije bilo i u drugim godištima Pavićeva kalendara. Da je ta pretpostavka točna, potvrđuje Ignjat

Alozije Brlić: u svoj kalendar za 1842. godinu unio je nešto sadržaja iz Pavićevih kalendara za 1761. i 1767. Iz kalendara za 1767. prenio je devet pjesama: *Od ptice lastavice*, *Od poklonjenih rakâ*, *Od težaka i kornjače*, *Od čuke i kurjaka*, *Od zavade o konja*, *Od dvojice brodara i ribe soma*, *Od kokoši i zlatnog jajeta*, *Od zelenog drveta*, *Pogodba među šetaoci i ribari*. Ezopovska intonacija odmah se prepoznaje, premda nema izdvojene moralne pouke ni u formi promitija ni u formi epimitija. Zanimljiva je i njihova stihovno-strofička organizacija: pjesme *Od ptice lastavice*, *Od poklonjenih rakâ*, *Od težaka i kornjače*, *Od čuke i kurjaka*, *Od zavade o konja* pisane su polimetrijskim katrenima (7-6-7-6, *abab*), pjesme *Od dvojice brodara i ribe soma* i *Pogodba među šetaoci i ribari* također su polimetrične, ali imaju drukčiju kombinaciju stihova (8-6-8-6, *abab*), dok su pjesme *Od kokoši i zlatnog jajeta* i *Od zelenog drveta* sastavljene od strofa s po pet peteraca (*aabbc*).

Ti tekstovi iz meni nepoznatoga Pavićeva kalendara svjedoče najmanje troje. Prvo, Pavić je basnu držao korisnim štivom kojim se čitatelj lako može odgajati, pružajući im pouke za moralan život. Drugo, Pavić je zasada prvi slavonski pisac za kojega znamo da je Ezopove i Fedrove basne tiskao i njima ostvarivao ono što je želio i Matija Antun Relković, no nije uspio, jer mu je prijevod ostao u rukopisu. Treće, Pavić je basne prepjevavao u popularnim metrima, valjda i zato što je znao da je puku stih mnogo bliži izražajni medij i da će tako postići mnogo više no da ih na hrvatski jezik prevede u prozi.⁹³ Polimetričnost pak upućuje na to da je pjesme

⁹³ Držim da i za Emerika Pavića vrijedi isto ono što je Zoran Kravar – a kad je riječ o metričkom aspektu *Satira* – rekao za Relkovića: »*Satir*, naime, nameće svim svojim varijacijama jednostavnu dikciju stiliziranu prema tonu narodne pjesme, a na razinu obvezatnosti podiže i upotrebu stiha, predodređujući usput i izbor stihovnih oblika: u obzir dolaze samo popularni metri iskušani u narodnom i pučkom pjesništvu (deseterac 4+6, osmerac 4+4, oba parno rimovani). (...) U *Satiru*, naime, i njegovim simulakrima imamo posla s primjenom vezanoga govora koje se logika razlikuje od upotrebe stiha u umjetničkoj poeziji. Na području umjetničke književnosti stihu se *a priori* pripisuje određeni višak literarnosti, dok se proza obično doživljuje kao neutralni medij, koji samo u određenim književnim vrstama stječe umjetnički karakter. *Satir*, naprotiv, i po njemu utemeljena tradicija kao da počivaju na procjeni da se pjevanje u desetercima i osmercima sa stajališta puka doimlje izravnije i prirodnije od proznoga izlaganja. Pritom su određenu ulogu mogle igrati i kalkulacije o nedvojbenim mnemotehničkim prednostima stiha, pogotovu što su Relković i sljedbenici pisali s ambicijom da njihova djela budu svojevrsni vodiči u svakidašnjem životu te da se u njima sročene maksime dobro pamte.« – »Barok u slavonskoj književnosti«, u: *Nakon godine MDC*, str. 128–129.

pisao netko tko je u versifikaciji imao iskustva, dapače kaže nam ona da je Pavić posao na pripremanju pjesama za pučki kalendar ozbiljno shvaćao, ne misleći da je uzaludno mučiti se i oko takvih stvari kao što je pravilna izmjena stihova različite duljine kad to ionako nitko od čitatelja sigurno neće primijetiti.

I dok su basne u kalendaru za 1769. godinu uglavnom bliske Ezopovim naracijama, dotle se ovdje nalaze sastavci za koje se može reći da im je Ezopova priča samo poticaj. Zanimljiva je, primjerice, pjesma *Od ptice lastavice*, koja glasi ovako:

Pivala je u zoru
ptica lastavica,
rogata kad u goru
iđase marvica.

»Žene«, reče s tavana,
»prije sunca budim
i sve ljude zarana
na posao nudim,

pak za time šetam se
dnevu pri svitlomu,
uhvatiti ne dam se
težaku nikomu.

A i oni ne mare
toliko za mene,
jer me nikad ne vare
nit jidu pečene.

Gnjizdu ali mojemu
oni se raduju,
grlu kad u svojemu
bolu oćutuju;

gnjizdo čine mekšati
mliku u sladkomu
i zatim ga vezati
k grlu bolestnomu.

Gnjizdo kada ne mogu
naše dobaviti,
nas za glavu, jal nogu
rade uhvatiti,

pak nam kosti prebiju
sikiricom malom
i k svom vratu priviju
mliku u kivanom.

Svi likari to kažu
svomu po zanatu,
postelj oni da našu
privijaju k vratu.

Nas u cini rad' toga
svi valja da drže
koji grla rad' svoga
nas u mliku prže.«

Ezop u basni br. 417 (*Lastavica i ptice*) i 417b (*Na drugi način*) pripovijeda o lastavici koja savjetuje ptice: u prvoj da unište imelu, a ako to ne uspiju, da s ljudima sklope savez i zamole ih da ih ne love »imelinom snagom«; kad je ptice prekore, ona se priklanja ljudima, zbog čega oni jedu ostale ptice, ali ne i lastavicu. U drugoj varijanti lastavica poziva ptice da unište laneno sjeme jer će od njega izrasti lan, a od lana će čovjek napraviti mreže u kojima će ih loviti. Ptice je ne poslušaju, lastavica ode među ljude i podiže mladunce u gnijezdima napravljenim u njihovoj blizini. Ostale su se ptice – jedući sjeme – ugojile, zbog čega su čovjeku postale ukusna hrana, pa ih je to prisililo da lete dalje od njegova prebivališta. U

prvome dijelu Relkovićeve prijevoda nalazimo basnu pod naslovom *Od lastavice i od drugi pticà* (br. XCIII)⁹⁴, i to u mnogo opširnijoj verziji: lastavica najprije poziva ptice da pozoblju sjeme, onda da potrgaju mladice lana, konačno da sazrio i sasušen lan spale. Ipak, ni kod jednoga pisca nema središnjega motiva Pavićeve sastavka: blagotvornost lastavičjega gnijezda koje se – skuhanu u mlijeku – može upotrebljavati u liječenju grla. U prvi mah se može činiti da je riječ o originalnom Pavićevu sastavku. Nije, međutim, tako. Naime, u *Esopovim fabulama za slavonsku u skulu hodeću dicu* tiskana je fabula *Od jednoga seljanina i jedne lastavice*, varijanta basne koju poznajemo iz *Vinkovačkoga rukopisa*. U njoj se, između ostaloga, kaže i ovo:

I čisti' ću tvoju kuću od muha i od lepirica, i još svrhu toga čula sam od mlogih, koji su moje gnjizdo u mliku skuhavši okolo otečena vrata obavijali, da su njime vratobolju izličili. Dakle, možeš se u potribi i mojim gnjizdom poslužiti, a ja, kada u prolitje sa zimine natrag se povratim, načiniti ću sebi drugo gnjizdo novo.⁹⁵

Premda je teško donositi kakve utemeljenije zaključke, zacijelo je Pavić poznao neku obradu Ezopove basne kojoj je nadodan dio o ljekovitosti lastavičjega gnijezda, pa je nadahnut upravo time – a i inače zauzet oko brige za narodno zdravlje, o čemu malo poslije – sročio pjesmu koja na prvi pogled nema nikakve veze s basnom grčkoga pisca. Ono što je međutim zanimljivo u navedenom primjeru jest autorov sasvim neovisan odnos prema predlošku, koji je i tematsko--motivski i žanrovski preradio, imajući na pameti one za koje piše, njihove recepcijske mogućnosti, ali i svakodnevne životne potrebe. Slično je i s Pavićevom obradom basne *Kokoš koja nosi zlatna jaja* (br. 343):

⁹⁴ *Djela Matije Antuna Reljkovića*, str. 274.

⁹⁵ ESOPOVE | FABULE | ZA SLAVONSKU U SKULLU HODECHJU | DICU SA-STAVLJENE. | Negledaj lipoti, nit gerdochu Tila, | Neg na dobru pamet, i na dobra dilla. | I f tina, Ja f ni am lip, imam i per f onu hudu, | C f e f to i dobro vino, bude u hergjavu Sudu. | U OSSIKU | Pritiskane u Slovopreshi Ivana Mart. Divalt, | Godine 1804., str. 133-134. Muzej Slavonije, Osijek, Zavičajna zbirka *Essekiana*. U izdanju u *Starim piscima hrvatskim* o iskoristivosti gnijezda u medicinske svrhe nema ni riječi.

Ezop

Neki je čovjek imao kokoš koja je nosila zlatna jaja. Stoga pomisli da je u njoj gomila zlata. Kad je ubije, nađe da je jednaka ostalim kokošima. Nadao se da će naći čitavo bogatstvo, a bio je lišen i onog malenog dijela.⁹⁶

Priča pokazuje da treba biti zadovoljan onim što tko ima, a izbjegavati nezasićenost. (str. 205)

Pavić

Od kokoši i zlatnog jajeta

U žene ljute
kokoš od žute
fele je bila
koja je jila
od prosa zrnje.

I buduć da je
od zlata jaje
jedared snila
jest se pavela
ta žena za njom.

Odredi za to
da traži zlato
u crivi njenim,
nožem gvozdenim
priklavša kokoš.

⁹⁶ Ta je basna ispričana u drugome dijelu Relkovićeve prijevoda (br. XXII): »Jedan čovik imadijaše jednu jedinu kokoš, koja mu svaki božji dan po jedno jaje snese od suhog zlata. Ovaj budalasti čovik želeći obogatiti na jedan put i misleći, da u onoj kokoši mora biti jedan neprocinjeni mejdan od zlata, zakla ju, ali se friško pokaja, jer ne našavši ništa vidi, da je kroz svoju budalaštinu i nenasućenu želju sve svoje ufanje izgubio. Naravni nauk: Tko bi rad mlogo, onaj izgubi sve.« *Djela Matije Antuna Reljkovića*, str. 285.

Al kad ju smače
tražiti začē
po njojzi zlato,
ali bi tašto
njezino dilo,

jer ništ ne nađe
zlatne od građe;
poče se ljutit
što hoti ubit
jedinu kokoš.

»O, ja da budem«,
reče pred ljudem,
»na miru stala
još bi imala
zlačanih jaja.

A sada osta
jaja ne dosta,
kokoši nejmam,
sama sad ne znam
što imam počēt?«⁹⁷

Ovdje se treba osvrnuti i na sastavak *Od trojice putnika*, koji se nalazi u kalendaru za 1769. godinu. Zašto ga je Pavić izdvojio iz konteksta *namišljenih pripovidki* – a nalazi se između priča *Od kurjaka i kozleta* i *Od kurjaka i babe* – pobližom oznakom *poskočnica*, teško je reći. Neobično je to pogotovo zato što je riječ o stihovanoj obradi ezopovske basne: »Taku pripovijetku ima Kamerarije⁹⁸

⁹⁷ NOVOUREDJENI I ILIRSKI I KALENDAR, I iliti I Svetodanik I za I prosto Godishte I 1842, I koje ima 365 dánah. I Na zabavu i korist Ilircem sloxen. I U Budimu, I Tiskopisom Ivana Gjuria, i Martina Bagó.

⁹⁸ Joachim Camerarius (Bamberg, 12. travnja 1500. – Leipzig, 17. travnja 1574.), studirao u Leipzigu, Erfurtu i Wittenbergu. Više je godina poučavao povijest i grčki u Nürnbergu. Godine 1535. pozvan je u Tübingen kako bi reorganizirao tamošnje sveučilište.

240. *Somniatores* [*Sanjači*], u kojoj se priča o tri druga, koji putuju kroz puste krajeve nakupovavši dosta jela za put, pa se dva mudrija dogovore, kako će trećega prevariti i pojesti sami sve jelo; dogovore se, da svi sanjaju, pa tko bude ljepše sanjao, neka sam sve jede; dok su ona dva sanjala, treći se digne i sve pojede, a kad su se probudili, uzmu pripovijedati san: jedan je sanjao, da ga je Jupiter uzeo k sebi na nebo, drugi je sanjao, da ga nešto odnijelo na vrata podzemnoga svijeta, a treći probudivši se kaže, da je on vidio, kako su oni otišli jedan na nebo, drugi u podzemni svijet, pa je mislio, da se više ne će vratiti, i pojeo je svu popudbinu.⁹⁹ U Pavićevoj verziji situacija u kojoj su se našla tri putnika ponešto je drukčija: nisu raspolagali obiljem jela nego su imali tek *malo krušca*. Dogovor o najljepšem snu isti je, ali opis se snova razlikuje: jedan je putnik sanjao da je bio u Indiji i tamo je med i šećer te pio slatko vino; drugi je usnuo svadbu, »gdi kuvano i pečeno / bi prida me iznešeno, / još i vino svakojako, / ljubko, slatko i pojako«. Isti je i završetak: dok u ezopovskoj basni najdomišljatiji sanjač kaže da je mislio da mu se prijatelji neće vratiti, dotle u Pavićevoj varijanti zaključuje da mu suputnici – budući da su se drugdje gostili – više nisu gladni, pa je on pojeo kruh. Iako pouka, tj. *izvođenje*, nije posebno istaknuto, *poskočnica* ga sadrži u posljednja dva stiha: »Kad potriba koga tišti / svačemu se on dositi.« Kao i u prije navedenim primjerima, i ovdje susrećemo postupak preoblikovanja proznoga teksta u pjesmu, pri čemu je predložak tek polazište za novu varijaciju različitu u detaljima, što zacijelo mnogo govori i o priređivaču i o njegovoj svijesti o publikaciji u koju će sastavak biti uvršten.

Posredovao je između protestanata i katolika u vrijeme reformacije. Pripremio je latinsko prozno izdanje Ezopovih fabula za studente u Tübingenu pod nazivom *Fabulae Aesopi* (1538.), koje se potom često pretiskivalo. Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu posjeduje izdanja iz 1546. i 1556.

⁹⁹ Ivan Kasumović, »Esopovska basna grčka i rimska u hrvatskom i srpskom narodnom pričanju«, *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, XIX, Zagreb 1914., str. 27.

V.

Iza *namišljenih pripovidaka* u kalendaru za 1769. godinu slijede *majstorije*, a riječ je o dva praktična savjeta. Kao i Ezopove basne, i oni su pisani deseteračkim kupletima. U jednome se govori kako se čovjek može obraniti od *kurjaka*, to jest kako ga može uplašiti: kresanjem kamena o kamen, udaranjem u bubanj, sviranjem svirala ili gajdi, paljenjem vatre. Drugi savjet tiče se procjenjivanja kvalitete vina, tj. utvrđivanja nije li možda razrijeđeno vodom: u vino se stavi zrela kruška ili jabuka, pa ako potone, vino je čisto, a ako ostane plivati, znači da u njemu ima vode. »A rad toga ona ozgor hoda, / jer od vina gusća jeste voda«, objašnjava savjetodavac.

U kalendaru za 1766. godinu uz *majstorije* se nalaze i *likarije*¹⁰⁰, točnije rečeno, pretežu zdravstveni savjeti (sedam), a *majstorija* je samo jedna – *Lasno naoštriti nož, kosu, sablju &c.*¹⁰¹ Svi su savjeti pisani prozom, a, kako je već zapazio Vladoje Dukat, u njima »izbija još na površinu naivnost starijih kalendara«. Doista, preporuke više sjećaju na vradžbine, no ne treba zaboraviti o kojemu je vremenu riječ i kakva je uopće medicinska pomoć onodobnome čovjeku stajala na raspolaganju. Priređivač stoga nudi lijekove čiji se pripravnici mogu naći u prirodi. Da se vidi kako su se sredinom 18. stoljeća liječile neke bolesti, donosim prijepis:

¹⁰⁰ Takve upute sadržavao je već kajkavski kalendar za 1653. godinu, a unosio ih je i Vitezović u svoj kalendar. *Iz povijesti hrvatskoga kalendara*, osobito str. 23, 27–28. U europskim kalendarima ta se vrsta poučnih tekstova pojavila u 16. stoljeću: »Međutim, kao novum kalendar se pojavljuje izdan u Nürnbergu godine 1513, a izdavač mu je bio *Peypus*. Uz već uobičajene kalendarske podatke u kalendaru su se sada po prvi puta pojavili i neki manji praktični savjeti vezani uz zdravlje i higijenu čovjeka. (...) Tako je u navedenom kalendaru točno naznačeno u koje je doba dobro puštati krv, očistiti crijeva, odbijati dojenče od prsa, a našlo se i drugih sličnih korisnih, pametnih i dobrih savjeta. Osobitu pažnju posvećuje ta takozvana 'praktika' čovječjem crijevnom traktu, i to zato što su upravo tada crijevne bolesti bile veoma česte i hametom su uništavale brojne ljudske živote.« Miroslav Despot, nav. dj., str. 24. Zdravstvene savjete iz kalendara za 1653. tiskao je Despot u radu »'Vrachtva' sakojačka i 'znamenya' u hrvatskim kalendarima 17. stoljeća«, *Kaj*, V, 12, Zagreb 1972., str. 92–94.

¹⁰¹ »Namaži brus s friškom i neslanom slaninom ili novim salom krmećim, i tako oštri.«

Za uzdržati vazda dobar vid

Ufati živu vranu, izvadi joj obedvi oči, naniži i' na konac, obisi na vrat i nosi, i tako ćeš sačuvati oči od svake bolesti.

Za izbaviti se štucavice

Naberi divje žalfije, skuvaj ju u bijelomu vinu, od koga vina pi' koliko vruće možeš, i stati će štucavica, da bi ne znam kakva bila.

Za uhobolju

Izpari vodu od cvita općenoga trna, s kojom vodom maži često slipe oči, i oćuti' ćeš polašnicu. Kako ćeš pak tu vodu izpariti, ako ne znaš drugojačije, evo ti način.

Uzmi čistu zemljanu zdilicu, pokri' 'u čisto bijelom tankom krpom, na koju metni cvit koji hoćeš, pak svrhu cvita tavicu punu žeravice, od koje kad se cvit s jedne strane zapeče, a ti okreni drugu, i tako ćeš svu vodu iz svakoga cvita ružice, ljubice &c. izpariti. Koju potli toga metni u stakalce i služi se u tvojih potriba.

Od srdobolje

Zamoči čistu krpu u krv zečiju, obloži se š njom i dobro će biti.

Za dignuti unkavicu iz nosa

Uzmi simena od kopriva, skuvaj ga u čistoj vodi, i kad bude kuvano, nagni se na onu paru, napari se dobro, i proći će unkavica.

Od drtavice

Ako ti se je jezik smeo ili uzdrtao, uzmi simena od gorušice i postavi nekoliko zrna pod jezik. Proći će. Akoli noga ili ruka &c., a ti uzmi istoga simena, skuvaj ga u vinu, pak metni u kesicu i obloži nogu ili ruku koja dršće i dobro će biti.

Za dignuti bradavice

Namaži bradavicu krvjom od svrake, jedan ili više puta, i spasti će, gdi god bude.

Taj nam dio kalendara najslikovitije predstavlja tko je, zapravo, bio korisnik kalendara. Bio je to doista najpriprostiji dio stanovništva, bez kulture i navike čitanja, bez književnoga iskustva, bili su to oni kojima je vuk uobičajena, a ne egzotična pojava, oni koji su proizvodili, prodavali, kupovali i konzumirali vino, oni koji su sami oštrili noževe i kose. Eto, upravo je za takve kalendar bio osmišljavan i prema njihovu ukusu, željama i mogućnostima birano je i književno štivo. Takva je čovjeka trebalo odgojiti, pomoći mu praktičnim savjetima, ali ga istodobno – kako se vidi iz nekih basana – upozoriti na važnost znanja, na potrebu školovanja, na njegovanje razuma, na izgradnju moralnoga lika. Jednom riječju, kalendarom ga se težilo prosvijetliti u praktičnom i duhovnom smislu.

Mislim da spomenute *majstorije i likarije* također upućuju na Emerika Pavića kao urednika kalendara. Jer, poznat je on kao prevoditelj knjige *Flos medicinae sive scholae Salernitanae de conservanda bona valetudine praecepta metrica* (*Cvit likarije*, Pešta 1768.), prve tiskane *ljekaruše* na hrvatskome jeziku¹⁰², zbornika medicinskih savjeta, nastalog u 12. stoljeću, poslije nadopunjavanog, a u 17. i 18. stoljeću često pretiskivanog. Latinske heksametre i pentametre zamijenio je Pavić desetercima, prevodeći slobodno¹⁰³, po izdanju Zaharija Sylviusa, koje je izišlo 1649. u Haagu.¹⁰⁴ Kad je riječ o vinu – o kojemu savjetuje u kalendaru za 1769. godinu – u *Cvitu* govori ovo:

Vinu kušaj miris i slatkoću,
boju motri i istu čistoću.
Ako želiš dobroga imati,
pet potrebitno jeste tebi znati:

¹⁰² Ulomci iz *Flosa* tiskani su na latinskome u kalendaru *Calendarium Zagrabiense* za 1753., 1754., 1805., 1807. *Iz povijesti hrvatskoga kalendara*, str. 34.

¹⁰³ Lavoslav Glesinger utvrdio je da Pavić nerijetko mijenja smisao zbog rime i ritma, ispušta pojedine dijelove, prevodeći samo glavnu misao, a uredno izostavlja sve ono što se odnosi na čovjekovu spolnost. Neke pojmove prevodi pogrešno, premda je za većinu naziva iz područja anatomije, patologije i botanike našao prikladnu hrvatsku riječ. Važno je međutim da se »Pavić potrudio, da njegov prijevod, ako i nije vjeran, bude barem razumljiv i svakome, pa i jednostavnom čovjeku shvatljiv«. *Prva medicinska knjiga na hrvatskom jeziku (Pavićev prijevod salernitanskih regula)*, Alma Mater, Zagreb 1940., str. 61.

¹⁰⁴ Tomo Matic, *Prosvjetni i književni rad u Slavoniji prije Preporoda*, HAZU, Zagreb 1945., str. 119.

jako, lipo, ljubko, friško, ladno¹⁰⁵,
za tebe je to vino prikladno.
Od biloga i slatkoga vina
u čoviku naraste debljina.
Vina mlogo piti crvenoga,
ti ne imaš korist od istoga,
jer se život po njemu zatvara
i glas mutan od istoga stvara.¹⁰⁶

Knjiga je ondašnjem čovjeku bila iznimno korisna, a kako svjedoči Josip Forko, Pavićev se *Cvit* može »još i sada« – dakle osamdesetih godina 19. stoljeća – »naći kod gdje kojega vriednoga starine župnika seoskoga«¹⁰⁷. Ne treba nipošto zanemariti činjenicu da se u *Cvitu likarije* o vinu podosta govori – kad koristi, a kad šteti čovjeku, kad ga treba piti, a kad izbjegavati, uz koju ga hranu uzimati i slično. Pavić na više mjesta savjetuje:

Od lipšeg vina
Bolje vino bolju vlažnost daje,
crno vino linost uzmložaje;
čisto, staro, tanko, gasno piti
valja tebi, i ne privršiti. (str. 38)

Od svinjskog mesa
Svinjsko meso gore neg ovčina
kad se za njim ne napiješ vina;
dobra jesu a i svinjska criva,
a nezdravlje od ostali biva. (str. 41)

¹⁰⁵ Neki od tih epiteta spominju se i u pjesmi *Od trojice putnika*: »Još i vino svako jako, / ljubko, slatko i pojako«.

¹⁰⁶ *Flos medicinae / Cvit likarije*, pretisak i transkripcija, urednik fra Hrvatin Gabrijel Jurišić, *Zbornik »Kačić«*, Split 1980., str. 36–37.

¹⁰⁷ *Crtice iz »slavonske« književnosti u 18. stoljeću*, I. dio, Izvješće o Kralj. velikoj realci u Osijeku koncem školske godine 1883/4., Tiskom Julija Pfeiffera u Osijeku, Gornjem gradu, U Osijeku, 1884., str. 27.

Od novog vina

Novo vino vodu zadržaje
i trbuhu otvaranje daje,
a slezinu ono zatušuje,
jere vlagu mlogu uzrokuje;
još u tilu isti stvara kamen,
od kamena Bog nas čuvaj, amen! (str. 42)

Od jegulja

Od jegulja meso udi glasu,
prilično je jednom tvrdom kvasu;
nji jidući vina ti ne žali,
već sirište od nji dobro zali. (str. 44)

Od načina jišća i pića

Svako kada ti izideš jaje
čaša vina neka ti se daje. (str. 47)

Od krušaka

Likarija jeste orah jisti,
a za kruškom valja vino piti. (str. 48)

Od mušta

Slatko vino napregnuće stvara
i utrobu mušt brzo otvara,
vodu tira iz čovičjeg tila
i zatime ostavlja ga cila. (str. 50)

Vino se preporučivalo uz svinjetinu, a i nakon konzumiranja jaja, dakako zbog kolesterola, kao lijek pila se metvica u vinu (str. 62), dok nakon puštanja

krvi »čuvati se valjade od mlika, / vina piti kakono od lika« (str. 83). Upravo zato Pavić inzistira na *čistoći* vina (*Od lipšega vina*), jer je samo ono korisno. A je li čisto, trebalo je znati prepoznati. Dati takav savjet u kalendaru, i to u desetercima, mogao je samo onaj tko je znao koliko je vino – naravno, u primjerenim količinama – važno za očuvanje zdravlja, netko tko se i na drugi način brinuo o unaprjeđenju toga aspekta čovjekova života.¹⁰⁸ Medicinske preporuke u kalendaru za 1766. ne mogu a ne sjetiti na Emerik Pavića; one kao da na neki način prethode *Cvitu likarije*. Iz njih se vidi da je priređivač kalendara netko tko je upućen u konkretne probleme običnoga čovjeka i u tom mu smislu želi pomoći onako kako zna i umije, prvo savjetima u kalendaru, a potom i tiskanom *ljekarušom*. Ako zanemarimo pučke savjete s vraninim očima ili svračjom krvi, moramo primijetiti da je većina pripravaka dobivena od travâ, i to upravo onih o kojima je riječ i u *Cvitu likarije* – žalfija, kopriva, gorušica, ruža, ljubičica. Dapače, kad u *Cvitu* govori o *unkavici* – isti naziv kao i u kalendaru – Pavić također preporučuje inhaliranje:

Od likarije unkavice
 Unkavicu za otirat lako,
 posti, posluj i nemoj pit jako,
 posli jišća toplu čuvaj kuću,
 bdi zadugo, paru vuci vruću. (str. 68)

Između prijevoda zbornika *Flos medicinae* u pučkim desetercima, upozorenja da je bitno, između ostaloga, obratiti pozornost i na čistoću vina te između kalendarske preporuke kako na jednostavan način odrediti je li ono razrijeđeno ili ne, također pisane desetercem, u istome registru kojim su prepjevavani *salernitanski nauci* u *Cvitu likarije*, vidim izravnu vezu, tj. jedan od dokaza da je kalendar za 1769. godinu priredio Emerik Pavić. Tu pretpostavku još očitije podržavaju *likarije* iz kalendara za 1766. koje, iako nisu pisane u stihovima, govore o istome tipu

¹⁰⁸ Zanimljivo je da Glesinger upravo dijelove *Cvita likarije* u kojima je riječ o vinu smatra štetnima za onodobnoga čovjeka: »U jednom jedinom pogledu mogao je Pavićev prijevod više škoditi nego li koristiti, i to u pogledu užitka vina. Autor salernitanskih regula bio je u tom pogledu nesamo vrlo širokogrudan, nego je štaviše preporučio užitak vina kao potreban za ušćuvanje zdravlja. (...) Prijatelji dobre kapljice našli su u toj knjizi opravdanje za upotrebu alkohola kao lijeka i profilaktikuma par excellence.« Nav. dj., str. 63.

prosvjete kao i *Cvit likarije* i upućuju na to da priređivača kalendara o kojima je ovdje riječ treba vidjeti upravo u *pateru Emeriku iz Budima*.

Konačno, zgodno je spomenuti i detalj s naslovnica kalendara za 1766. i 1769. godinu. Već je spomenuto da kalendari nemaju unificiranu naslovnu stranicu nego su one različite, ovisno o sadržaju kojim su kalendari opremljeni, što mnogo govori o pažnji koja se poklanjala pripremanju publikacije i trudu uloženom u njezino oblikovanje. Takvih složenih naslovnica poslije više nećemo sresti u slavonskim pučkim kalendarima. Je li se ona baš uvijek mijenjala, nemoguće je, naravno, kazati; za to bi trebalo mnogo više godišta. Premda je to iziskivalo više tiskarskoga posla, vjerujem da se umnogome izlazilo ususret budućem čitatelju, koji je samim pogledom na naslovnicu lako doznavao što je u kalendaru, što ga je moglo dodatno privući da ga kupi. A da mu se nije nudio samo *svetodanik* nego mnogo više, prava knjiga kojom će moći korisno kratiti vrijeme, da je dakle namjera priređivačeva bila plemenita, svjedoči i riječ *razgovor*. Na kalendaru za 1766. stoji da se »pripovidka s pismama od viteza Đure Kastriotića iliti Skanderbega, s godišnjima dogajaji i vašari« nudi na *razgovor Ilirâ*, dok su *svakolika* u kalendaru za 1769. godinu *Ilirom iliti Slovincem na razgovor poklonjena*. Potonji slavonski kalendari bit će namijenjeni na *zabavu, nauk i radost / potrebu i zabavu* (Antun Nagy), *korist i zabavu* (Aleksandar Tomiković, Adam Filipović), odnosno *zabavu i korist* (Ignjat Alojzije Brlić), ali nikad više za *razgovor*. Otkuda baš ta riječ priređivaču, i zašto baš ona? Je li i ona možda na kalendar stigla iz naslova Kačićeve pjesmarice, kojom je – kako se dosad već više puta pokazalo – Emerik Pavić bio silno oduševljen, pa ju je brzo upravo kalendarom popularizirao?¹⁰⁹ I je li ona tu zato što se sredinom 18. stoljeća o važnosti knjige za najšire narodne slojeve mislilo isto te se na isti način i radilo da knjiga dospije među puk? Ujedno kazano, je li riječ o identičnom demokratskom konceptu prosvjeđivanja koji je potaknuo Kačić, a i ono što neprecizno nazivamo duh vremena, i je li taj koncept u jednome trenutku bio sadržan upravo u riječi *razgovor*?

Korisnost kroz zabavu, to je bio Pavićev *motto*, kao i svih koji su kalendare priređivali. U naslovu Pavićeva kalendara riječ *razgovor* znači isto ono što je značila i za Kačića, a moguće da ju je, potaknut njegovim djelom, Pavić otud i

¹⁰⁹ Naime, i u naslovu Pavićeva *Nadodanja glavni događaja razgovoru ugodnomu naroda slovinskoga* stoji da je knjiga izišla »na slavu Božju i za razgovor Ilirâ«.

preuzeo jer je, uostalom, kalendar namijenio onima kojima je i Kačić namijenio pjesmaricu – *siromasima težacima i čobanima naroda slovinskoga*: »A u jeziku kojim se Kačić služi – a to je jezik usmenih narodnih pjesama – glagol *razgovoriti* – za razliku od *razgovarati* – zapravo je prijelazan, pa ide s objektom u akuzativu. (...) Moguće je dakle, razgovarati o čemu ili o kome, ali je isto tako moguće i razgovoriti koga. (...) Razgovarati koga, dakle, znači zabaviti ga, skratiti mu vrijeme, pa čak i utješiti ga. Još više, moguće je nekoga razgovoriti pjesmom. A to znači zabaviti ga – a možda i poučiti – izvodeći kakvu popijevku ili recitirajući stihove. Iz toga slijedi jednostavan zaključak: u naslovu Kačićeva djela netko – autor, odnosno guslar – nastoji *razgovoriti* slovinski narod, što znači da ga želi zabaviti, utješiti ili poučiti.«¹¹⁰

VI.

Spominjalo se u hrvatskome književnopovijesnom studiju da je Emerik Pavić priređivao kalendar, i to prilično dugo. Nije se međutim znalo koji je kalendar njegov, kako je izgledao i kakvim je sadržajima bio ispunjen. Mislim da sam iznio dovoljno razloga koji potkrepljuju pretpostavku da su dva kalendara, za 1766. i 1769. godinu, tiskana u Budimu, Pavićeva. Ako se gdje sačuvao još koji primjerak, držim da će ga sada biti lakše identificirati, a svaki novi samo će popuniti sliku o važnom segmentu povijesti slavonske književnosti 18. stoljeća. Jer, kalendari su upravo posebnost hrvatske književnosti, i u nekadašnjem književnom životu zauzimali su mnogo važnije mjesto nego što možemo pomisliti. Točnije rečeno: nisu oni za mnoge ljude bili samo kalendar, niti novine u vremenu u kojemu novina nije bilo; bili su oni knjiga u kojoj su se nalazile mnoge knjige. I za mnoge su bili *jedina* knjiga.

Kad se pogledaju Pavićevi kalendari za 1766. i 1769. godinu, pa kad im se priključi i dio sadržaja iz danas nepoznatih primjeraka za 1761. i 1767., koje je u svome kalendaru donio Ignjat Alojzije Brlić, može se steći prilično jasan uvid u

¹¹⁰ Pavao Pavličić, »Dobar temelj od istine«, *Forum*, 4–6, Zagreb 2005., str. 561–562.

sadržaj Pavićeve publikacije: to su ponajprije pjesme iz Kačićeva *Razgovora ugodnoga naroda slovinskoga*, potom stihovane Ezopove basne i sastavci ezopovske intonacije, zagonetke, konačno praktični savjeti (*majstorije* i *likarije*). Stvarao je Pavić jednu po sadržaju svjetovnu publikaciju u kojoj se čitatelj mogao obavijestiti o svojoj povijesti i iz mudrih priča izvući, zapamtiti i upotrijebiti korisne pouke, konačno, mogao je steći znanja koja su uporabljiva u svakodnevnom životu. Ako je suditi po sačuvanim primjercima, bio je Pavićev kalendar usklađen s idejama prosvijećenoga doba – razum, *nauk* i izobrazba važni su mu, on se trudio znanje prenijeti upravo onima kojima je bilo nedostupno. I, mislim da je u tomu uspijevao. Ako ništa drugo, treba samo pomisliti da je kalendar pripremao za one kojima trebaju i takvi savjeti kao što je onaj o plašenju vuka. I dok u kalendaru čitaju kako to učiniti, istodobno su im dostupne Ezopove basne. Manje je važno što ne znaju da su to upravo Ezopovi sastavci, važno je tek to da čitaju tekstove pisca koji i danas čini nemimolazan dio svjetske književnosti. Premda Emerik Pavić nije stvorio cjelovit prijevod Ezopovih basana, ipak je pregršt sastavaka u kalendaru za 1769. godinu važan za razumijevanje književnoga života osamnaestostoljetne Slavonije, ali još i više za razumijevanje lika Emerika Pavića. Jer, nije on bio samo crkveni povjesničar i teolog nego je imao smisla i za ideje iluminističkoga doba te je spremno prihvaćao nove načine prosvjećivanja, odnosno nove je načine sam stvarao.

Pavićeve basne treba priključiti nizu prijevoda koji su od 18. stoljeća izravno stavljeni u funkciju podizanja kulturne svijesti slabo pismenih seljaka: Relkovićev prijevod Ezopovih, Fedrovih i Pilpajevih basana, prepjev Fedrovih basana Đure Ferića, prerada Ignaca Kristijanovića. Ta se vrsta štiva javljala u samostalnim knjigama (*Esopove fabule za slavonsku u skulu hodeću dicu sastavljene*, 1804.; *Fedra, Augustova odsužnjika, priče Esopove*, 1813.; *Ezopuševe basne pohorvatčene*, 1843.), ali i u – što je osobito važno – kalendarima: u Pavićevu, u Brlićevu (donosio je Ferićeve prepjeve Fedrovih priča), u Kristijanovićevoj *Danici zagrebečkoj*, a priče ezopovske intonacije pisao je i Adam Filipović Heldentalski. Očito, nije tu samo riječ o tome da su učeni nametnuli vrstu tekstova pogodnih za poučavanje neukima, nego će prije biti obratno: neuki su basne voljeli, upravo onako kako je to svojedobno govorio Ignjat Alojzije Brlić: »Ljudi traže Ezopovih fabula.«

U povijesti slavonskih kalendara onaj Emerik Pavića zauzima posebno mjesto. On doduše nije prvi koji je tu publikaciju priređivao. »inili su to prije njega

Đuro Rapić i Jerolim Lipovčić, i bilo bi zanimljivo znati kako su njihovi kalendari izgledali, kao što bi bilo zgodno poznavati više primjeraka Pavićeva kalendara jer bi se moglo štogod utemeljenije reći o njegovoj koncepciji i književnom štivu koje je tijekom više desetljeća u kalendaru tiskao, tj. moglo bi se vidjeti kako se njegov kalendar razvijao. Zasad, držim da je napor oko pokušaja da se dva primjerka kalendara za 1766. i 1769. godinu dovedu u vezu s Emerikom Pavićem višestruko koristan. Prvo, pružena je mogućnost da se možda još koji sačuvani primjerak prepozna kao njegov. Drugo, potvrdilo se da je Pavić prvi slavonski književnik koji je poznao Kačića i potrudio se upoznati slavonsko-podunavske čitatelje s njegovom pjesmaricom, za što mu je izvrsno poslužio kalendar. Treće, Pavić je zasad prvi i jedini poznati slavonski pisac koji je Ezopove basne obrađivao u stihovima i tiskao ih u 18. stoljeću. Sve u svemu, Pavićev kalendar svjedoči o jednom izgubljenom vremenu u kojemu je čovjeku doista prijetila opasnost od vuka, ali u kojemu je od vuka mogao imati i koristi – ako je o njemu čitao u Ezopovim basnama.

A FORGOTTEN SLAVONIC CALENDAR FROM THE 18th CENTURY

S u m m a r y

Until now it has been believed that no copies of the calendar edited and published in Budim by father Emerik Pavić were preserved. This paper intends to prove that the calendars for the years 1766 and 1769 were in fact his work. Their literary part is extremely interesting: prose and versed essays from *Razgovora ugodnoga naroda slovinskoga* by Andrija Kačić Miošić, and versed fables, mainly Aesop's, and one by Fedrov. It hasn't been written anywhere that Pavić poetically translated the fables, but it seems that this was the first Slavonic poetic translation of Aesop's stories in verse, printed in the form accessible to the widest range of readers.